

1916 TÜRKİSTAN MİLLİ AYAKLANMASI SIRASINDA ZORUNLU GÖÇ SÜRECİ: YEDİSU'DAN ÇİN'E ÇİN'DEN YEDİSU'YA

 Ömer KARATAŞ^a

Öz

Çarlık Rusya'sı, Türkistan'ı XIX. asrın sonlarına doğru işgal etmiş, işgalin ardından kendi menfaatleri için idari, sosyal ve ekonomik düzenlemeler yapmıştı. Çarlık'ın Türkistan'ı vesayeti altına almasından yaklaşık olarak elli yıl sonra 25 Haziran 1916 senesinde Çar II. Nikolay, Türkistanlılar'ın askerlik hizmetinden muafiyetini kaldıran bir ukaz (ferman) yayınladı. Yayınlanan ukaz ile Türkistanlılar Rus ordusunun cephe gerisi hizmetleri için göreve çağırılmaktaydı. Türkistan'daki Rus idareciler Çar'ın emrini hemen uygulamaya başladılar. Fakat 25 Haziran 1916 tarihinde kadar askerlik hizmetinden muaf olan Türkistan toplulukları bu karara önce itiraz ettiler. Rus idarecilerin askeri işçi listelerini hazırlamaları protestolara ve ardından ayaklanmalara neden oldu. Çarlık idaresinin ayaklanmaları bastırmak için silah kullanması, Türkistanlıları daha da öfkeliendirdi ve bu öfke sonrasında isyana dönüştü. İsyân hareketi ilk önce Semerkant oblastında başladı. İsyân kısa süre içinde Sır Derya, Yedisu, Fergana ve Hazar Ötesi oblastlarına sıçradı. Türkistan'ın tüm oblastlarında vuku bulan isyân böylece milli bir karaktere dönüştü. Türkistan Milli Ayaklanması'na tüm Türkistan toplulukları iştirak etti. 1916 Türkistan Milli Ayaklanması ilk ortaya çıktığı sıralarda ayaklananlar Çarlık rejimine karşı kısmi başarılar elde ettiler. Fakat Çarlık'ın Türkistan'daki olaylara müdahalesi Türkistan Milli Ayaklanması'nın seyrini Çarlık lehine döndürdü. Bunu, ilan edilen sıkıyönetim ve Çarlık tenkil müfrezelerinin Türkistan Genel Valisi'nin komutasında bölgeye sevki izledi. Çarlık tenkil müfrezeleri bölgede panik havasına sebep oldu. Bu panik havası ve Rus birliklerinin cezalandırma yöntemleri başta Kırgızlar ve Kazaklar olmak üzere diğer Türk toplulukları ile Dungan ve Sart gibi diğer Türkistan topluluklarının Çin sınırlarına göç etmesine neden oldu. Göç, Yedisu oblastından Çin (Doğu Türkistan) şehirlerine (Kulca, Kaşgar) yapılmıştı. Çarlık rejimi hem ayaklanmaya katılanları hem de Çin tarafına kaçanları ağır şekilde cezalandırmayı düşünmekteydi. Fakat Rusya'da 1917 devrimi sonucu Çarlık yıkılmış ve yönetim Geçici Hükümet'in eline geçmişti. Yeni hükümet Türkistan'da genel af çıkararak ayaklanmaya katılanların Çin'den vatanlarına dönmesine olanak sağlamıştı. Çalışmamızda Çarlık döneminde Yedisu oblastından Çin sınırlarına yapılan göç ve süreci ile Geçici Hükümet döneminde Kırgız ve Kazak Türklerinin vatanlarına dönüşünü Rus belge ve raporlarına göre ele alacağız.

Anahtar kelimeler: Rusya tarihi, Türkistan, Rusya, Çin isyan, Yedisu Oblastı, isyan, zorunlu göç.

^a Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, omerkaratas4510@gmail.com

FORCED MIGRATION PROCESS DURING THE 1916 TURKESTAN NATIONAL UPRISING: FROM YEDISU TO CHINA, FROM CHINA TO YEDISU

Abstract

Tsarist Russia had occupied Turkestan towards the end of the 19th century. Later, their interests had made administrative, social and economic arrangements. Approximately fifty years after the Russian Tsarism took Turkestan under its tutelage, on June 25, 1916, Tsar II. Nikolai issued an edict removing the exemption of Turkestan from military service. With the ukaz published, the people of Turkestan were called to duty for the rear-front services of the Russian army. Russian rulers in Turkestan started the Tsar's Edict almost immediately. However, Turkestan communities, who were exempt from military service until June 25, 1916, objected to this decision first. Russian administrators drafting military worker lists led to protests and subsequent riots. The use of weapons by the tsarist administration to suppress the uprisings further angered the people of Turkestan. This anger turned into rebellion afterwards. The rebellion movement first started in the Samarkand oblast. The revolt soon spread to Sir Derya, Yedisu, Fergana, and the Trans-Caspian oblasts. The revolt that took place in all oblasts of Turkestan thus turned into a national character. All Turkestan communities participated in the Turkestan National Uprising. At the time when the 1916 Turkestan National Revolt first emerged, the participants achieved partial success against the Tsarist regime. However, the intervention in Tsarist Kazan Turkestan turned the course of the implementation of the Turkestan National Revolt in favor of Tsarism. This was followed by the transfer of the declared martial law and Tsarist criminal detachments to the region under the command of the Governor General of Turkestan. Tsarist criticism detachments caused panic in the region. This panic atmosphere and the punishment methods of the Russian troops caused other Turkish communities, especially Kyrgyz, Kazakh, and other Turkestan communities such as Dungan and Sart to migrate to the Chinese borders. The migration was made from the Yedisu oblast to the Chinese (East Turkestan) cities (Kulja and Kashgar). The tsarist regime had the thought of severely punishing both those who participated in the uprising and those who fled to the Chinese side. However, as a result of the 1917 revolution in Russia, Tsarism collapsed and power was taken by the Provisional Government. The new government issued a general amnesty in Turkestan, allowing those who participated in the uprising to return to their homeland from China. In our study, we will consider the migration process from the Yedisu oblast to the Chinese borders during the Tsarist period and the return of the Kyrgyz and Kazakh Turks to their homeland during the Provisional Government, according to Russian documents and reports.

Keywords: History of Russia, Turkestan, Russia, China, Yedisu Oblast, ebellion, forced migration.

ПРОЦЕСС ВЫНУЖДЕННОЙ МИГРАЦИИ ВО ВРЕМЯ ТУРКЕСТАНСКОГО ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА: ИЗ СЕМИРЕЧЬЯ В КИТАЙ, ИЗ КИТАЯ В СЕМИРЕЧЬЕ

Аннотация

Царская Россия заняла Туркестан в конце XIX века и, следуя своим интересам, приняла

ряд административных, социальных и экономических мер в регионе. Спустя десятилетия, 25 июня 1916 года царь Николай II издал указ об отмене закона, освобождавшего местных жителей от военной службы. Целью указа было привлечение туркестанцев к работам в тылу Русской армии. Составление российскими чиновниками списков мобилизованных вызвало протесты и последующие беспорядки. Применение оружия царской администрацией для подавления этих протестов еще больше разозлило население Туркестана, в результате чего в регионе вспыхнуло восстание. Оно началось в Самаркандской области, и вскоре распространилось на Сырдарью, Семиречье, Фергану и Закаспийские области. Вначале восставшие добились некоторого успеха. Однако объявление в Туркестане военного положения и переброска в регион отрядов под командованием туркестанского генерал-губернатора вызвали панику в регионе. Эта паническая атмосфера и применяемые российскими войсками наказания вызвали миграцию киргизских, казахских и других общин Туркестана в Китай. Переселение осуществлялась из Семиреченской области в китайские города (Кулджа и Кашгар в Восточном Туркестане). Однако в результате революции 1917 года в России самодержавие рухнуло, и власть перешла в руки Временному правительству, которое объявило всеобщую амнистию в Туркестане. Это позволило участникам восстания вернуться на родину из Китая. В данном исследовании рассматривается миграционный процесс из Семиреченской области к границам Китая в царский период и возвращение киргизов, казахов и др. на родину при Временном правительстве. Статья подготовлена с использованием российских официальных отчетов и документов.

Ключевые слова: История России, Туркестан, Россия, Китай, область Семиречье, восстание, вынужденная миграция.

Giriş

Rusların XVI. asırda başlayan yayılma siyaseti kapsamında Türkistan bölgesine ilgisi vardı. Çarlık Rusya'sı, XVIII. asrın ikinci yarısından XIX. asır sonlarına kadar Türkistan bölgesini kademeli olarak işgal ve ilhak etti.¹ Ardından ele geçirdiği söz konusu bölgenin tüm kaynaklarından istifade etmek amacıyla idari birimler oluşturdu. 1867'deki geçici kararnameyle Türkistan Genel Valiliği'nin Sır Derya ve Semireçe (Yedisu)

¹ Rusyanın Türkistanı işgali hakkında geniş bilgi için bk. *Historia Rossii (Sentralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii, novoye literaturnoye obozreniye*, Europeyskiy universitet v Saint Petersburg 2008, prilojenie 8), 76; Baymirza Hayit, *Türkistan Rusya ile Çin Arasında* (Ankara: Otağ Yayınları, 1975), 23-45; Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar* (Ankara: TTK, 2014), 366-368; Piyade Binbaşı Nazmi Bey, *Kafkasya, Asya-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafi, Siyasi, Tarihi ve İstâtistikî Mücmel Malûmât* (İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1918), 49-50; *Russkiy Turkestan. Sbornik*, İzdanniy po povodu politehniçeskoy Vstavki, I, geografia i statistika, podredaksiyu N.A. Maeva (Moskva: Katkov i K, 1872), 14-114; M., Vyatkin, *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneyşih vremen po 1870* (Ogiz: Gospolitizdat, 1941), 102-107.

oblastlarından² teşkil edilmesi bu amaca yönelikti.³ Mevcut durum 12 Haziran 1886'da yeni bir kararnameyle revize edildi. Yeni kararname ile Türkistan Genel Valiliği, Sır Derya, Fergana ve Semerkant oblastları adı altında yönetildi. Üç oblasttan biri olan Sır Derya oblastı, Amu Derya otdel (özel yönetim birimi) ve beş uyezdden⁴ oluşturuldu. Bu uyezdler: Kazalin, Perov, Çimkent, Aulie-Ata ve Taşkent'ti. Fergana oblastı; Hokand, Margilan, Andican, Namangan ve Oş uyezdlerinden, Semerkant oblastı ise Semerkant, Katta Kurgan, Hocent ve Cizzak adlı uyezdlerinden oluşturuldu. Bölgelerin yönetimi aralarındaki sınırları ve buradaki durumları göz önünde bulundurulması şartıyla genel valiye aitti.⁵ Türkistan Genel Valiliği terkindeki oblast sayısı 26 Aralık 1897 tarihinde "Sibirya ve Orta Asya Askerî Bölge Reformu" ile yeniden belirlendi. 1897'ye kadar üç oblasttan oluşan valilik terkinine bu tarihten sonra iki yeni oblast ilave oldu. Bunların ilki Yedisu, ikincisi ise Hazar Ötesi (Zakaspiyskiy) oblastı idi. Yedisu, 1867'deki geçici kararnamede genel valiliğin kuruluşundaki iki oblasttan biriydi. Fakat hükümetin tasarrufuyla 1882 yılında Sibirya Genel Valiliği Omsk Askerî Bölgesi terkinine dâhil edilmişti. Yedisu, II. Nikolay döneminde 1897 düzenlemesi ile Hazar Ötesi ise aynı kararnamede ama 6 Mart 1898 tarihinde 14818 numaralı kanunla, Türkistan Askerî Bölgesi ve Türkistan Genel Valilik terkinine dâhil edildiler. Bunlara ek olarak aynı kararnamede Sibirya ve Orta Asya Bölgeleri farklı askerî bölgelere ayrıldı.⁶ Böylece Çarlık idaresi, 1917 yılına kadar Türkistan Genel Valiliği'ni Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkant ve Hazar Ötesi oblast idarî bölgeleri adı altında yönetti.⁷

Çarlık Rusya'sı, söz konusu bölgeyi, 1916 yılına kadar ciddi bir sorunla karşılaşmadan idare etti. Bu süre zarfında Çarlık siyasetine karşı kısa ömürlü ve az tesirli başkaldırıları olmuşsa da bunlar pek ses getirmedi. Türkistan'da Ruslara karşı mücadeledeki ilk silahlı ayaklanma 1783-1797 yılları arasında Sırım Batır önderliğinde başladı. Akabinde Karatay Sultan (1800-1821), Colaman Tilenşiu (Tilenşioğlu) Han (1822-1824), Sarcan Sultan (1825-1834), Kayıbalı Sultan (1828-1829), İsatay Taymanulı (Taymanoğlu) Han Ayaklanması (1836-1838), Kenasarı Kasım Han (1837-1846), Can

² Çarlık Rusya'da birkaç şehirden oluşan ve bu şehirlerden birinin merkez kabul edildiği büyük idari birim. Ayrıca bk. Oblast, büyük idari bölge anlamında kullanılmaktaydı. Hatice Kerimov, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)" (Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019), 3-4.

³ Nikolay Nikolayeviç Belyavskiy, *Materialı po Turkestanu* (Saint-Petersburg 1885), 34; Hatice Kerimov, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu...", 55.

⁴ Uyezd (uezd): Türkçe'de ilçe (kaza) anlamına gelen Uyezd, Rusya'da 1929 senesinde Rayon (ilçe) sistemine geçilene kadar idari birimlere verilen isimdir. Hatice Kerimov, "Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu...", 4.

⁵ PSZRİ, T. 6 (1886) No: 3814.

⁶ PSZRİ, T. 17 (1897) No: 711.

⁷ Ayrıca bk. Seyfi Yıldırım ve Egamberdiyev Mirzahan, "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar," *Belleten* 85/302 (April 2021): 227-278; Hatice Kerimov-İlyas Topsakal, "İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi," *Türk Dünyası Araştırmaları* 121 (2019): 365-382.

Hoca (Cankoca Batır) (1851-1860), İzet Katıbar (1852-1858), Mangışlak ayaklanması (1870-1873), Buhara Hanlığındaki Şehr-i Sebz ve Kitab Beylerinin İsyanı (1870), Ubeydullah Sultan (1882), 1892 yılı ayaklanması, Dükçü İşan (İşan Muhammed Sabiroğlu) (1898) ve Andican ayaklanmaları bu minvaldendir.⁸ Adı geçen silahlı ayaklanmalar tüm Türkistan oblastlarında etkili olmadı. Ama 1916 yılında çıkan ayaklanma Türkistan Genel Valilik terkindeki Yedisu, Sır Derya, Fergana, Semerkant ve Hazar Ötesi oblastların hepsinde etkili oldu.

Ayaklanma, Çarın 25 Haziran 1916 tarihli ukazının (ferman) bölgeye ulaşmasıyla başladı. Ukazın ana hedefi, Rus olmayanların Rus ordusunda cephe gerisi hizmetler için askerlik altına alınmasıydı. Türkistan'ın beş oblastında yaşayan Türkistanlıların bu hizmeti kabul etmemesi onların ortak taleplerini meydana getirdi. Bu ortak talep neticesinde ayaklanma "milli" bir kimlik kazandı. Bundan dolayı çalışmada "Türkistan Milli Ayaklanması" ifadesi kullanılacaktır.

Türkistan Milli Ayaklanması'nın tüm oblastlarda meydana gelmesinin pek çok sebebi vardı. Bunları Türkistan'da yapılan Rus kolonizasyonu, Rus idarecilerin taraflı yönetimi, mahkemelerdeki adaletsizlik, askerlik ve askerlikle ilgili görevlendirme çağrısından muaf olan ahalden alınan ağır vergiler, 25 Haziran 1916 yılında askerlikten muafiyetin kaldırılması ve Rus ordusunda cephe gerisi görevlere çağrı gibi başlıklar altında sıralamak mümkündür.⁹ Aslında bölgede Çarlık siyasetine karşı huzursuzluk olmasına rağmen durum bir şekilde kabullenilmekteydi. Ama Rus Çarı II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 yılında Rus kontrolü altında olan ve Rus vatandaşı olmayanların orduda cephe gerisinde görevlendirilme çağrısı huzursuzluğun boyutunu isyana vardırdı. Akabinde Türkistanlılar, Çarlık çağrısına topyekûn karşı gelerek "Türkistan Milli Ayaklanmasını" başlattılar. Türkistan Genel Valiliği terkinde yer alan oblastlardaki Tacik, Özbek, Karakalpak, Kıpçak, Türkmen, Sart, Kırgız, Kazak, Kuramin, Tarançi, Tatar, Dungan gibi topluluklar ayaklanmaya aktif olarak katıldılar.

Çarlık hükümeti, ayaklanmalardan haberdar olduğu anda bölgeye müdahalede bulundu. İlk önce A. N. Kuropatkin'i Türkistan'a Genel Vali olarak atadı. Ardından bölgede sıkıyönetim ilan etti ve ayaklanmaların bastırılmasında yetersiz kalan askeri birliklere Çarlık tenkil müfrezelerini takviye olarak gönderdi. Müdahaleler neticesinde, 22 Temmuz 1916'da Türkistan'a Çarlık'ın son Genel Valisi olarak atanan A.N. Kuropatkin'in¹⁰ ve tenkil

⁸ Geniş bilgi için bk. Yunus Emre Tansü ve Ali Özdemir, "Dükçü İşan İsyanı (1898)," *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/13 (2017): 233-241; Yunus Emre Tansü ve Ali Özdemir, "Kenesarı İsyanı (1837-1847)," *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3 (2017): 208-220; Dilek Polat, "Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2009), 35-61.

⁹ Ayrıca bk. AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob., 1-4, 8-13, 31-33. Sentyabrya 1915 g.; Ayrıca bk. Seda Yılmaz Vurgun, "1916 Türkistan İsyanı," *Sutad* 40 (Güz 2016): 315-325; Ömer Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği," *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 12 (Nisan 2021): 70-87; Ömer Karataş, "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)," *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10/1(Mart 2021): 63-82; Yunus Emre Tansü ve Ali Özdemir, "Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı," *Turkish Studies History* 13/8 (Spring 2018): 247-257.

¹⁰ Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin; (17.03.1848 – 16.01.1925) Askeri Bakan (01.07.1898). Mançurya Ordu Komutanı (07.02.1904) Japonya savaşında ordu komutanı (13.10.1904). Türkistan Genel Valisi, Türkistan Askeri

müfrezelerinin işbirliği Türkistanlıları çaresiz bir halde bıraktı. Böylece 1916-1917 yılları arasında devam eden Türkistan Milli Ayaklanması bastırıldı.

Bu çalışmanın konusu, ayaklanma sırasında Yedisu oblastından Çin tarafına giden ve oblasta tekrar dönen isyancıların durumudur. 1916 yılında Yedisu oblastından Çin sınırlarına (Doğu Türkistan, Kulca-Kaşgar bölgesine) zorunlu göç eden ve daha sonra vatanlarına dönen oblast sakinlerinin maruz kaldıkları süreç daha önce Türk akademisinde yapılan çalışmalarda¹¹ kısmen değinilmiş ama konu bütüncül olarak ele alınmamıştır. Türkistan Milli Ayaklanması 1916 İsyanı olarak literatürde yer almaktadır. Bu yüzden genel olarak isyanın nedenleri, Rus siyaseti gibi konular akademide değerlendirilmiştir. Bu çalışmalara ek olarak ana konunun farklı sorunları ve alt çalışma konuları da vardır. Örneğin her oblastta isyanın ayrı ayrı ele alınması, isyanın liderleri, isyancıların yargılanması gibi başlıklar alt çalışma konuları olarak düşünülebilir. Bir bakıma bu düşünce çalışmanın amacını belirlemiştir.¹²

Bölgesi Birlikleri Komutanı ve Yedisu Kazak (Kossak) Ordusu Askeri Düzeni Atamanı (22.07.1916). Ayrıntılar için bk. *Historia Rossii*, 424-425; M. Y. Şuşkova, *Organizatsiya upravleniye Turkestanom v naçale XX veka, Dissertatsiya na soiskaniye uçenoy stepeni kandidata istoričeskiy nauk*, (Moskva: Rossiyskiy gosudarstvennyy gumaniterniy universitet, 2015), Ekler kısmı, Ek 6; Ayrıntılar için bk. Ömer Karataş, *Türkistan Son Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Günlükleri: Devrim Günlerinde Türkistan (1916-1917)* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021), 13-20.

¹¹ Türkistan Milli Ayaklanması hakkında geniş bilgi için bk. Aminat Chokobaeva; Cloé Drieu; *Alexander S Morrison, The Central Asian revolt of 1916: A Collapsing Empire in the Age of War and Revolution* (Manchester: Manchester University Press, 2020); Edward Dennis Sokol, *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia* (Baltimore: John Hopkins Press, 1954); Jörn Happel, *Nomadische Lebenswelten und Zarische Politik: Der Aufstand in Zentralasien 1916* (Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010); *Vosstanie Kirgiz v 1916 g.* (Moskva: Nauçnaya Assosotsiya Vostokovedeniya, 1925); T. R. Riskulov, *Vosstanie Kirgizov i Kazahov v 1916 godu* (Bişkek: Uçkun, 1996); H. T. Tursunov, *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane* (Taşkent: Gos. Izd. v Uzbekskoy SSR, 1962); Manaş Kozıbayev, ed., *Natsional'no-osvoboditel'noe Dviżeniye v Kazahstane i Sredney Azii v 1916 godu: Harakter, Dviżuşçe sili, Uroki* (Almaty, 1996); D. Sataroviç Uzbekov, *İnostrannie razvedki v Sobitiyah 1916 goda v Turkestan* (Bişkek, 2020); *Vosstaniye 1916 goda v Turkestan*: Dokumentalnoe Svidetelstvo Obshey Tragedii (Sbornik dokumentov i materialov), (Moskva: Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitet imeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istorii, 2016); AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.360 b. L. 5-5 ob., 1-4, 8-13, 31-33. Sentyabrya 1915 g.; Ayrıca bk. Seda Yılmaz Vurgun, "1916 Türkistan İsyanı," 315-325; Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği," 70-87; Karataş, "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)," 63-82; Tansü ve Özdemir, "Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı," 247-257; Tansü ve Özdemir, "Dükçü İşân İsyanı (1898)," 233-241; Tansü ve Özdemir, "Kenesarı İsyanı (1837-1847)," 208-220; Polat, "Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar", 35-61.

¹² Türkistan İsyanı konusunda Türkiye'de basılmış üç eser hakkında geniş bilgi için bk. Turdubek Şeyşekanov, *Göldeki İsyân 1916 Çarlık Mezalimine Karşı Soylu Direniş*, Haz. Ali Rıza Yeter-Ali Ünal (İstanbul: Ötüken, 2013); Baktıbek Maksütov, *Türkistan'da Büyük İsyân* (İstanbul: Bengü Yayınları, 2018); Tölöbek Abdırâhmanov-Gülzada Abdaliyeva, *Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve ÜRKÜNLER*, çev. Dr. Dinar İmanova-Dr. Bülent Özkuzugüdenli (İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2020). Bu üç eserde konuya dair oldukça önemli bilgiler yer almaktadır. Ama Turdubek Şeyşekanov'un eseri 2013 yılında, Baktıbek Maksütov'un eseri önce 2013 yılında daha sonra ise İsyanın 100. Yılı nedeniyle 2016 yılında bazı eklemelerle tekrar basılmıştır (eser Türkiye'de 2018 yılında Ötüken Neşriyat tarafından basıldı). Ayrıca Tölöbek Abdırâhmanov-Gülzada Abdaliyeva, Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve ÜRKÜNLER adlı eser 2016 yılında Bişkek'te, 2020'de Dr. Dinar İmanova-Dr. Bülent Özkuzugüdenli tarafından Türkçeye çevrilen aynı eser Boğaziçi yayınlarında basılmıştır. Adı geçen eserlerde Rus Devlet arşivi tarafından kapalı tutulan arşiv malzemeleri kullanılmamıştır. Çünkü Rus arşivlerinde erişime kapalı olan çalışmada da kullanılan kaynaklar "Semireçe Olayları" başlığı altındaki internet porejesinde isyanın 100. Yılı münasebetiyle erişime açılmıştır. 2016 yılında <https://rusarchives.ru/arhivnye-online-proekty> sitesinde yer alan ve adı geçen projede kullanılan 179 arşiv malzemesinden 149'u ilk defa erişime açılmıştır. Erişime açılan bu arşiv malzemeleri, Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (Rossiskiy Gosudarstvennyy voenno istoričeskiy arhiv-RGVİA), Rusya Devlet Tarih Arşivi

Çalışmanın yapılma gerekçesi Yedisu'dan Çin Devleti'ne Türkistanlıların gitmesi problemidir. Bu problemin ortaya çıkmasının ana sebebi olarak, Türkistan terkinde yer alan oblastlar içinde ayaklanma sürecinde en fazla can ve mal kaybının Yedisu'da olması gösterilebilir. Oblastta ayaklanmanın çok etkili olmasının sebeplerini ve bunun kökenlerini Rusların bölgeyi işgal ettiği yıllara kadar götürmek mümkündür. Çünkü Rusların bölgeyi işgal etmesiyle en fazla kolonizasyon çalışması yaptığı yer Yedisu oblastıydı. Örneğin Çarlık, XIX. asrın sonlarına kadar 230.000 kişiyi bölgeye iskân etti. Ancak Rus nüfusu bölge nüfusuna göre %4,5 oranındaydı. Bu oranın dağılımı Fergana'da %04, Hazar Ötesi'nde %1, Semerkant'a %1,5, Sır Derya'da %3,5, Yedisu'da ise %15 civarındaydı. Yedisu'da iskân edilen Rus nüfusu diğer oblastların toplamının üç katı kadardı. Çarlığın iskân siyaseti neticesinde Yedisu'da kolonistler için 60 köy kuruldu. Bunlardan 29'u Yedisu Rus Kazak birliğinin yerleşim birimi (*stanista*), 31'i ise Rus köyü idi.¹³ Rusların bu siyasetine bağlı olarak oblasttaki iskân meselesi ve kolonistlere verilen arazilerin Kazak, Kırgız ve diğer Türkistanlılara ait olması problemin bir nedeniydi. Ayrıca arazilerin el değiştirme yöntemi Kırgızlar ve diğer Türkistan toplulukları için huzursuzluk kaynağıydı. Çünkü oblast sakinlerinin sahip oldukları arazilerin ellerinden alınması geçim kaynağı olan hayvancılık ve tarım gelirlerini azaltmaktaydı. Yine Yedisu'da Ruslar için teşkil edilen yeni yerleşim birimleri hem burada yaşayan ahaliyi baskı altında tutmakta hem de Kırgız-Rus halkları arasında gerginliğe sebep olmaktaydı. Bu gerginlik de problemin başka bir nedeni olarak sayılabilir. Örneğin iki halk arasındaki gerginliğin sebeplerini, Verniy ve Yedisu şehirleri Polis Müdürü V.F Jeleznyakov Yedisu'daki isyanının nedenleri gidişatı ve insanların moralleri hakkındaki ayrıntılı raporunda şöyle anlatmıştır: *"Avrupa Rusya'sında tarım sorunu oluştuğunda herkes Yedisu bölgesine göç etmeye başladı. Çünkü burada gelenlere ücretsiz toprak veriliyordu. Göç edenler, burada yaşayanlardan sürekli bir şeyler istemesi nedeniyle birbirlerine düşman oluyorlardı. Yedisu'ya gelen göçmenler buradaki yabancılar için köpek ismini kullanıyorlardı. Onlara köpekmiş gibi davranıyorlardı. Onlar, Kırgızların gelirlerini araştırmaya başladılar. Kırgızların meraları göç edenlerin yerleşimlerine yakındı. Buraya göç eden Ruslar, yabancıların hayvanlarını çalıyorlardı ve Kırgız çobanlarını köyden kovuyorlardı. Çalınan hayvanı istemeye gelen Kırgızlara ise bu hayvan bizim arazilerimizden ot yemiş bu ot için 1-2 veya 3 ruble vereceksiniz diyorlardı. Bu durum Ruslarla yabancılar arasındaki ilişkileri gerginleştiriyordu. Kırgızlar mahkemeye giderek durumu şikâyet etmiyorlardı. Etseler bile bu bir sonuç elde edemiyorlardı. Rus yöneticilerin sayısının az olması nedeniyle böyle işlerle*

(Rossiyskiy Gosudarstvennyy istoriceskiy arhiv-RGIA), Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (Gosudarstvennyy Arhiv Rossiskoy Federasii-GARF) ve Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivinden (Arhiv vneşney politiki Rossiskoy İmpirii-AVPRİ) tedarik edildiği (bk. <http://semirechye.rusarchives.ru/o-proekte>) proje hakkında yapılan açıklamada izah edilmiştir. <http://semirechye.rusarchives.ru/>. İlk erişim 15-27.01.2017. Son erişim 23.06.2021. Ayrıca hem bu çalışmada hem de daha önce yayımladığım: "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği," : 70-87; "Rus Raporlarında Türkistan İsyanı (1916-1917)," : 63-82; "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Derya Örneği," : 221-245; "Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço", *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 15 (2021): 1-19; "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması (1916) Yedisu Örneği", *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler* 1 Gece Kitaplığı, (2021): 235-270. adlı çalışmalarda da kullanılan Rus arşivi malzemeleri adı geçen sitede yer alan, belge orijinalinin dijitali, internet projesinden tedarik edilmiştir.

¹³ A. A. Kaufman, *Pereseleniyei kolonizatsia* (Saint-Petersburg: 1905), 260-261.

uğraşmak istemediklerini bilen Kırgızlar bu hayvanların yediği ot için "Patrava" adı altında Ruslara para veriyor ve olayı büyütme istemiyorlardı. Buraya yerleşen Ruslar şöyle diyorlardı -bize her şeyin verilmesi gerekiyor yabancılar bir köpektir onlara güzel davranmak gerekmiyor." Ayrıca Polis müdürü raporun devamında Yedisu oblastında isyanın nedenlerini: "Toprak arazi sıkıntısı: buna delil olarak Kırgızların şu an Rus Kazakları ve Rus köylülerinden büyük paralar karşılığı arazi kiralamalarını gösterebiliriz. Buraya göç edenlerin Kırgızlara düşmanca davranmaları. Ot ve kayıp hayvanlar için Kırgızlardan mahkemesiz bir şekilde Rusların para almaları. Rus memurlarının yerli ahaliye kibirli davranması, polis teşkilatının soyguncu bir teşkilata dönüşmesi ve suçsuz insanların cezalandırılması nedeniyle ahalinin içinde düşmanlık duygusu oluşturdu. "şeklinde sıralamıştır.¹⁴ Yine Yedisu oblastında isyan sırasında yaşananları Kuropatkin: "Bizim ordularımızın yenilmesi (I. Dünya Savaşı) ve Yedisu bölgesinin muhafazasının zayıf olması dedikoduları buradaki Kırgızların bizi kolaylıkla yenebilecekleri düşüncesine sebep olmuştur. Geçen sene (1915 kast edilmekte) Yedisu'da yaşayan Rus ahaliye ait silahlarının toplanması ve buradan 7.500 Rus erkeğinin askere alınması gelişmeleri Kırgızlara buraya iskân edilen Ruslardan intikam alma umudu verdi. Çünkü oblasttan askere alınan Ruslar orada yaşayan Kırgızların topraklarını zapt etmişlerdi. Bu umutların birçoğu gerçekleştirildi. Oblastta birçok Rus köyü yok edildi ve çok sayıda Rus'un kanı döküldü." cümleleriyle açıklamıştır.

Yukarıda verdiğimiz Rus kayıtlarında yer alan Rus siyasetinin bir sonucu olarak Yedisu oblastında ayaklanma çok şiddetli oldu. Bu yüzden Çarlık hükümeti kendisini en çok zorlayan ve kayıplarının müsebbibi olarak gördüğü isyancıları cezalandırmayı istemekteydi. Bu muameleye maruz kalmak istemeyen Kazak, Kırgız, Uygur ve Dungan gibi Yedisu topluluklarının bir kısmının Çin Devleti sınırlarına geçmesi çalışmanın ana problemini ortaya çıkarmıştır. Çarlık döneminde ortaya çıkan ve birkaç nedenine değindiğimiz ana problemin, 1917 yılında siyasi gelişmeler neticesinde Rusya'da Geçici Hükümetin yetkiyi ele almasıyla bereber, çözümü için yeni bir siyaset belirlenmiştir.

Geçici Hükümetin bölge için belirlediği siyaset ve kullanıldığı metot ile beraber iki halkın Türkistan Yedisu oblastında birlikte yaşamasına yönelik aldığı kararlar çalışmada ayrı başlıklar altında ele alınacaktır. Çalışmanın ana kaynakları ise Rusya Devlet Askeri Tarih Arşivi (Rossiskiy Gosudarstvennyy voenno istoričeskiy arhiv-RGVIA), Rusya Devlet Tarih Arşivi (Rossiyskiy Gosudarstvennyy istoričeskiy arhiv-RGIA), Rusya Federasyonu Devlet Arşivi (Gosudarstvennyy Arhiv Rossiskoy Federasii-GARF) ve Rusya İmparatorluğu Dış Politika Arşivi'nden (Arhiv vneşney politiki Rossiskoy İmperii-AVPRI) fonlarında bulunan: Türkistan Genel Valiliği ve Harbiye Bakanlığı arasındaki yazışmalar, Kulca ve Kaşgar Rus Konsolosluklarının rapor ve bilgilendirme yazılarıyla diğer Rus memurlarının raporlarıdır.

1) Yedisu Oblastından Çin'e (Doğu Türkistan'a) Kaçışın/Göçün Başlaması

Türkistan'da Çarlık idaresi altında yaklaşık elli yıldır devam eden huzursuzluk, I.

¹⁴ RGIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A. L. 475-505. (Noyabr 1916) g.

Dünya Savaşı yıllarında isyana dönüştü. 25 Haziran 1916'da II. Nikolay'ın¹⁵ fermanı ile 19-43 yaş aralığındaki erkeklerin cephe gerisi hizmetlere zorunlu olarak alınması kararı, bölgedeki ayaklanmaların başlangıç sebebi oldu. Semerkant oblastında başlayan ilk ayaklanmanın ardından Fergana, Sır Derya, Yedisu ve Hazar Ötesi oblastlarında da ayaklanmalar başladı.¹⁶

Türkistanlıların adeta bir özgürlük ve vatan savunması olarak başlattıkları ayaklanma kısa bir süreliğine başarılı da oldu. Fakat Çarlık'ın bölgeye takviye birliklerini sevk etmesi, seyri Rusların lehine çevirdi. Kaşgar Konsolosu'nun¹⁷ raporundaki: "*Buraya yavaş yavaş gelen birlikler Kırgızları takip etmeye başladılar. Mağlubiyeti ilk kabul eden Dunganlar oldu.*"¹⁸ satırları ayaklanmanın ilk başlardaki seyrinin değiştiğini göstermektedir.

Bu denge değişimi, takviye birliklerinin artırılması ve onların sahip olduğu teçhizat sayesinde oldu. Ardından ayaklanmanın bastırılması kolay bir şekilde gerçekleşti. Çünkü Türkistanlılar ne teknolojik silahlara ne de düzenli bir askeri tecrübeye sahipti. Onlar; kılıç, ok, bıçak, kürek, sopa ve bir miktar tüfekte modern, eğitilmiş, tam teçhizata sahip Rus ordularına karşı orantısız güç mücadelesi vermekteydiler. Türkistan Genel Valisi Kuropatkin'in 18 Ağustos 1916'da Harbiye Bakanlığı'na Yedisu'daki ayaklanmaları rapor eden 6480 numaralı telgrafında ayaklananların sahip olduğu silahlar hakkında şunları yazmıştır: "*Yedisu oblastının dört noktasında Kırgızların ayaklanması isyan karakterine dönüştü. Silahların bir kısmı Çin'den diğer kısmını ise sakladıkları silahlardan meydana geliyordu. Soğuk silah yani kılıç, bıçak, barut yapımı bunlar arasında devam ediyordu. Onlardaki tüfek sayısı fazla değildir. Onlar Temmuz ayında bizden 170 berdanok (bardenke)¹⁹ silahı ve 40.000 mermiyi ele geçirmişlerdir.*"²⁰ bilgiler bu orantısızlığa örnektir. Yine Kuropatkin'in Harbiye Bakanlığı'na isyanın başlangıcından 19 Ağustos 1916'ya kadar Rus kayıpları ve Yedisu'ya takviye için gönderilen birlikler hakkındaki raporunda yer alan bilgiler orantısız güce ikinci bir örnektir. Raporda birinci bilgi aktarımında, iki rütbeli ile 41 ast rütbeli Rus askerinin öldürülmesi, 31 ast rütbelinin yaralı, iki ast rütbeli askerinin ise Kırgızlar tarafından esir alınmasıdır. Ayrıca Rus ahali içinde çok can kaybı olduğunu; ama ölenlerin sayısını henüz tespit edilemediğine değinmiştir. İkinci bilgi aktarımında Yedisu bölgesindeki Rus askerlerinin yetersizliğinden dolayı takviye olarak sevk edilen asker ve mühimmat verileri yer almaktadır. Kuropatkin, oblastta beş kez takviye yapıldığını yazmıştır. İlk takviyede, Pişpek'ten birlikler, Taşkent'ten iki bölük 737 kişi, 100 kişilik batarya birliği, 100 kişilik Rus Kazak birliği, dört otomatik silah, lağım imha uzmanları, telgraf ve telefon tamircisi gönderilmiştir. Devamında ikinci takviye sırasında Taşkent'ten dört bölük silahlı asker, sekiz otomatik silah, bir batarya birliği, 100 kişilik Rus Kazak birliği, lağım imha uzmanları, 160 kişilik atlı askeri keşif grubu, üçüncü takviyede Semerkant'tan 243 kişi ve

¹⁵ II. Aleksandroviç Nikolay (06.05.1868 – 17.07.1918), İlk Dönemi (20.10.1894 – 02.03.1917).

¹⁶ Karataş, "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği," 77-78.

¹⁷ T.F. Stefanoviç, Kaşgarya'daki Rusya İmparatorluk Konsolosu.

¹⁸ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28. L.1-5.

¹⁹ Tek atış yapan tüfeğe verilen ad.

²⁰ RGVIA. F. 400.Op. 1. D.4546. Ç.1. L.258-258. (18 avgusta 1916) g.

sekiz otomatik silah, dördüncü takviyede Sokobev'den Narın'a bir birlik, Narın'ın iki noktasına üç bölük silahlı askeri birlik, altı otomatik silah ile 80 kişilik askeri atlı keşif grubu, 100 kişilik Rus Kazak birliği, iki dağ silahı ve mayın imha uzmanı birliği, beşinci takviyede ise 734 kişiyle beraber sekiz otomatik silahla beraber Yedisu'daki ayaklanmaların bastırılması için sevk edilmiştir.²¹

Yukarıda değinilen güç dengesizliğinden dolayı Türkistanlılar zulümden ve ölümden kaçmaya başladılar. Doğal olarak göç yolculuğunda onları bekleyen türlü zorluklar vardı. Zorlukların en önemlisi, onları takip eden ve özel olarak görevlendirilen, Çarlık tenkil müfrezelerine yakalanma ihtimaliydi. Zira kaçanların öldürülme yetkisi de verilen birlikler, yakaladıklarını etkisiz hale getirmekteydi. Ayaklanmalar sırasında zarar gören, öldürülen Rusların intikamlarını almak da müfrezelerin bir başka göreviydi. En önemli görevleri ise göç etmeye yeltenenlerin zor kullanılarak engellenmesiydi. Çünkü bir iç mesele olarak başlayan isyanın, Çin'e göç ya da iltica etmek isteyen Türkistanlılar vasıtasıyla, devletlerarası konuma taşınması, Çarlık tarafından istenmemekteydi. Bu yüzden Türkistanlıların göçüne/kaçışına dair bilgiler, yerel idarecilerden Türkistan Genel Valilik merkezine oradan da Petrograd'a ivedi olarak gönderiliyordu. Örneğin Türkistan Genel Valisi Fyodor Vladimiroviç Martson'un²² Petrograd'a çağırılması nedeniyle tüm yetki genel vali yardımcısı ve vekili General M. R. Yerofeyev'in²³ elindeydi. Türkistan oblast valileri isyanla ilgili gelişmeleri ona iletmekteydiler. General, gelen bilgileri Harbiye Bakanlığı'na acil şekilde göndermekteydi. Taşkent'ten Yerofeyev'in Harbiye Bakanlığı'na 24 Ağustos 1916'da gönderdiği 6667 ve ona ek olarak 6692 numaralı telgrafları buna örnektir. Söz konusu telgraflar isyancıların Çin'e göçü hakkındadır.

Başkente gönderilen telgraflarda şu bilgiler yer alıyordu: *"Yedisu valisinin verdiği bilgilere göre Prejeval (Karakol) uyezdinin Kara Kırgızları ölmüş olan Binbaşı Şabdan Canteyev'in (Şabdan Baatır) oğlu (Möküş'ün Batırkan) aracılığıyla Çin Devleti ile Çin tarafına gitmek için görüşmeler yapıyor. Çinliler Prejeval, Narın ve Tokmak Kara Kırgızlarının kabul edeceklerdir. Onların mülteci statüsünden değil savaşçı olarak kabul edilmesi şartını Çin tarafı belirlemiştir. Buna delil olarak tüm Kırgızların hatta Verniy (Almatı) isyanının askeri bir isyan olduğunu Çin tarafına anlatmaları ve Kırgızların ailelerini ve hayvanlarını Çin'e göndermelerini gösterebiliriz."*²⁴

Merkezden Yerofeyev'e verilen cevapta isyan yayılım hızının kontrolü için uyarılar şöyle yazılmıştır: *"Bakanlığa gönderilen telgrafın kopyasını Dış İşleri Bakanlığı'na gönderilmesi ve bunun İngiliz Büyükelçisine ulaştırılması sağlanacaktır. Sizden beklentimiz Türkistan Genel Valisi Buhara'daki hükümdarlara odaklanmanız ve gerekli önlemleri almanızdır."*²⁵ Yine General Yerofeyev, 31 Temmuz 1916'da Harbiye Bakanlığı'na

²¹ RGVIA. F. 400 Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 262-262 ob. (19 Avgusta1916) g.

²² Geçici Türkistan Genel Valisi, Türkistan Askeri Bölgesi Birliklerinin Geçici Komutanı ve Semireçe Kazak Ordusu Askeri Düzeni Ataman (04.10.1914). Askeri Kurul Üyesi (22.07.1916).

²³ Yerofeyev Mikhail Rodionoviç (01.11.1857 – 1941). Piyade Generali (14.04.1913). 1. Türkistan Gövde Komutanı (15.01.1913) Genel Vali Yardımcısı ve Türkistan Askeri Bölge Komutanı (11.06.1916). A. N. Kuropatkin bölgeye genel vali olarak tayin edilince vekâleten Türkistan Askeri Bölge Komutanı olan Yerofeyev'den görevi devraldı.

²⁴ Kopya. RGVIA. F.400. Op.1. D.4546. Ç. 1. L. 277. (24.08.1916) g.

²⁵ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 206. (31. 07.1916) g.

Kırgızların Çin'e gideceğini: "Bahtinsky bölge yöneticisi ve 100 kişilik Rus Kazak birliği yardımıyla Çin'e giden Kırgızlar yakalandı. Cizzak birliği bu isyanın reislerini yakaladı. Burada bize tabi olan saygın insanlar onları bize teslim etmeyi kabul ettiler"²⁶ satırlarıyla yazdı.

Çin tarafına kaçıışı durdurmak adına Çarlık bölgenin yetersiz askeri birliklerine takviye kararı aldı. Çarlık tenkil müfrezelerini Türkistan'a sevk kararını duyan Dunganlar, Türkistan'dan öncü grup olarak, 15 Ağustos'ta Çin'e kaçmaya başladılar. Ayrıca gittikleri yerde akraba ve ticari ilişkilerinin olması Dunganların ilk kaçan grup yaptı. Onların ardından Kırgızlar da Çin'e kaçmaya başladılar. Kırgızlar, Kulca ve Kaşgar şehir ve civarlarına geçtiler. Kaşgar şehir merkezine küçük bir Kırgız grubu yerleşirken esas büyük grup Kaşgar'a bağlı Uç-Turfan ve Aksu bölgelerine yerleşti. Kaşgar şehri merkezine gelenler Narın bölgesindeki 2-3 volostun²⁷ sâkinleriydiler. Buraya gelenlerden çoğunun ayaklanmayla alakası yoktu. Onların kaçma sebebi Kırgız isyancılarından korkmaları ve mallarının onlar tarafından yağmalanacağını düşünmeleriydi. Bu yüzden kaçanlar Çin'de uzun süre kalamadı ve gerçekten de konsolosluk tarafından yaşadıkları bölgeye geri gönderildiler. Bunların mallarına ve hayvanlarına zarar gelmedi. Rusya topraklarına dönenler hayvanlarını da getirmişlerdi. Ama Uç-Turfan bölgesine giden Kırgızların farklı bir karakterde kaçtıkları görülmektedir. Onlar ayaklanmalarda aktif rol alan Prejeval ve Pişpek (Bişkek) uyezdlerinin Kırgızlarıydı. Fakat Kırgızlar, tenkil müfrezelerinin korkusundan panikle kaçtıkları için öyle karışmışlardır ki onların hangi volosttan oldukları bile belli değildi. Volostun bir kısmı Kulca bölgesine bir kısmı da Uç-Turfan'a yerleşti. Uç-Turfan'da Aksu bölgesindeki Kırgız sayısı yaklaşık 100.000 ile 120.000 arasındadır. Bunlar buraya ya Eylül'ün sonunda ya da Ekim'in başlarında gelmişlerdi.²⁸ Verilen sayı kaçanlara dair resmi kayıtlara yansıyan ilk bilgidir.

Kulca'daki Rus Konsolosu'nun Pekin'deki Rus Konsolosu'na 21 Eylül 1916'da 1862 numarayla gönderdiği yazısında, Çin tarafına kaçışın sebeplerini ve kaçanların sayısının yer aldığı başka bir bilgidir. Yazı şöyledir: "Ağustosun son günlerinde Kırgızların hepsinin öldürüleceği haberini alan 4 Kırgız volostundan 3.000 çadır Çin'e göç etti. Kırgızlar itaat ederek tüm hayvanlarıyla birlikte topraklarına geri döndüler. Tekesa Nehri vadisindeki 4 volostta Kara Kırgızlar (Kırgızlar), 15 volost da ise Albanlar (Kazak boyu) yaşıyorlar. Bu Kırgızlar arasında isyancılar da vardı. Prejeval'e Rus tenkil müfrezelerinin geldiğini haber alan isyancılar sınıra çekilmiş ve Rus ordusunun intikam için geldiğini duyanlar ise Çin'e kaçmışlardı. Eğer isyancılar Çin'e geçerlerse Rus ahalisine yaptıkları cinayetler için ceza almayacaklardı. Biz sonra ne yapsak da suçlular Çin'de saklanacak ve onları bulmamız imkânsız olacaktır."²⁹

²⁶ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 206. (31. 07.1916) g.

²⁷ Volost (Во́лост):1917 Ekim devrimine kadar çarlık ve SSCB'nin 30'lu yıllarına, rayonlaştırma yapılan kadarki süre zarfında uyezdin bir kısmı olarak sayılan alt seviyedeki idari birime verilen addır. Rus İmparatorluğu'nda kırsal arazilerde 1000-2000 arasındaki hane sayısından oluşan idari yönetim birimi olan Volost Türkiye'nin idari yapısı ile karşılaştırıldığında Nahiye (Bucak) anlamına gelir. Hatice Karımov (Kerimov), "Türkistan'da Rus Kolonizasyonunun İdari Sahaya Yansıması: Volost Yöneticiliği," *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 30-45.

²⁸ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28.L. 1-7.

²⁹ RGVIA. F. 1292. Op. 1. D. 1933. A. L. 475-505. (Noyabr 1916).

Kaçanların sayısı hakkında bir bilgi de Kuropatkin'in Harbiye Bakanlığı'na 17 Ekim 1916 tarih ve 1014 numaralı gönderdiği telgrafta yer almaktadır. Telgrafta, ayaklanma sırasında 25 volostun Çin'e kaçtığı ve her bir volost nüfusunun tahminen 3.000 erkek olarak hesaplandığı yazılıdır.³⁰ Yazıdaki rakamsal verilerden 25 volostun Çin'e göç etiği ve bunların sayısının yaklaşık 75.000 kişi olduğu görülmektedir. Fakat bu sayı Kaşgar konsolusunun verdiği sayı ile uyuşmamaktadır. Daha sonra Kuropatkin'e yeni veriler geldikçe sayı güncellenmiştir. Örneğin Harbiye Bakanlığı'na 17 Kasım 1916'da 1208 numaralı şifreli telgrafında kaçanların sayısını şöyle yazmıştır: *"Yedisu askeri valisinin bildirdiğine göre, Pişpek ve Prejeval uyezdlerine bağlı 32 volostunda yaşayan Kırgızlar Kaşgar'a kaçarak gitmişlerdi. Kulca Konsolosluğu'nun³¹ bildirdiğine göre Yarkent'ten 17 volost sakini Albanlar (Kazak kolu Türk), Prejeval Kırgızlarından 8 volost Muzart'a geçmişlerdi."*³² Böylece 57 volosttan yaklaşık 171.000 kişinin vatanlarını terk ederek kaçtığını Rus resmi kayıtlarına göre söyleyebiliriz.

2) Rus Devleti'nin Yedisu Göçünü Durdurma Girişimleri

Çarlık, Çin'e göçün/kaçışın devletlerarası soruna dönüşmeden bitirilmesi görevini Türkistan Genel Valiliği'ne verdi. Fakat valiliğin aldığı tedbirler göçü/kaçışı durduramadı. Bu yüzden Çin'deki Çarlık temsilcileri Kaşgar ve Kulca konsoloslukları devreye girdi. Böylece iç mesele olarak başlayan ayaklanma, Çin idarecilerinin Türkistanlıların iltica taleplerini kabul etmesiyle, bir dış mesele haline geldi. Buna rağmen yine de valilik ve konsolosluklar göçü durdurma çabalarına devam etti. Örneğin Genel Vali Kuropatkin, Harbiye Bakanlığı'na 18 Eylül'de göçü durdurmaya dair çalışmalarını şöyle yazmıştı: *"Yarkent uyezinde Çin ile sınır olan Kulca bölgesine geçişi engellemek için, Tekese nehrinin kuzeyindeki Sumba bölgesi isyancılarının durdurmak maksadıyla Potgorny istasyonuna Yarkent birliği gönderilmiştir."*³³

Kulca Konsolusu valilik ile aynı amaca yönelik çalışmalarını Hariciye Bakanlığı'na ve Pekin Rus konsolusuna şu cümlelerle aktarmıştır: *"Onların Çin'e geçmemeleri için Çin sınırına askeri birlik gönderip yolu kapatmamız gerekiyor. Çin hükümeti bu isyancıları kabul etmeyi onaylamıştı. Oraya daha önce kaçan Kırgızların ailelerini de kabul edeceklerini söylemişlerdi. Cezalandırılmayan isyan reisleri ve isyancılar Türkistan ahalisi içinde bizim güçsüz ve zayıf olduğumuzu söylüyorlardı. Çin Cumhuriyeti İli Tarbagatayı Daoinyu Suvia'dan 9. ayın 28'inde 178 nolu mektubu aldım. Ayrıca Ruslara tabi olan Kırgızlar arasında tüm Kırgızların öldürülmesi haberi duyulunca onların Çin'e kaçtığına dair söylentileri ihtiva eden bilgiyi İli Cjen Şoy Şi'den aldım. Biz sınıra asker yerleştiresek de kaçak Kırgızların yakalanması imkânsızdır. Çünkü hem onların sayısı hem de Çin'e geçit sayısı çok fazladır. Bence her iki hükümet yaşanan durum için adım atmalı. Çünkü Rus orduları isyancıları takibe devam ederse çok sayıda Kırgız Çin sınırlarına geçecektir. Bu da bizim için sıkıntı olacaktır. Sayın Dau İnya'dan durumun değerlendirilmesine yönelik olarak Rus konsolusu ile görüşmesini istiyorum. Çünkü Rus Konsolosu'nun Rusya sınırlarına askerleri*

³⁰ Zaverennaya Kopya. GARF. F.1467. Op.1. D.764. L.13-14. Opubl. Po dr. RGVIA. F.400. Op.1. D.4546. Ç.1. L.380-380. Ob. (17.10.1916) g.

³¹ Lev Grigaryeviç Brodyanskiy; (1878–1942). 1916 da Kulca'da Rusya İmparatorluğu Konsolusu.

³² RGVIA. F.400. Op.1. D.4546. Ç. 1. L. 414-414 ob., 2, (17.11.1916) g.

³³ Kopya. RGVIA. F.400 Op. 1. D.4546. Ç. 1. L. 334-334 ob. (18.09.1916) g.

geri göndermeden önce her iki devlet arasındaki sınıra asker yerleştirmesini, sonra ise oraya gelen Kırgız'ın isyan suçunun olup olmadığını tespit ettikten sonra da suça bulaşanların cezalandırılmasını istiyorum. Böyle bir adımın atılması her iki devlet için de yararlı olur. Bu önerimin Sayın Konsolosa incelemesi için gönderiyorum ve beni ileride yaşanacak gelişmelerden haberdar etsin.”³⁴

Kuropatkin ve Kulca Konsoluğu'nun çalışmalarına ek olarak Kaşgar Konsolosluğu da çalışma ve tespitlerini merkeze şöyle yazmıştır: “Benim isteğimle Daotay Bedel geçidine muhafızlar koymuştur. Çünkü burası Prejeval'den giden 3-4 yoldur. Aynı şekilde diğer geçitlere de muhafızlar yerleştirildi. Bu muhafızların olması Kırgızların içinde kendilerini istemedikleri düşüncesini zihinlerine sokuyordu. Ben isyandan bir ay sonra 5 Eylül'de Uç-Turfan'a gittiğimde orada 20-30 kadar Kırgız aile vardı. Bunlar en zor yol ile gelenlerdi. 20 Eylül'e geldiğimizde Çin idarecileri benim isteklerime aykırı hareket etmeye başladılar. Böylece Daotay'ın emriyle muhafızlar geçitlerden çekilmeye başlamış ve Kırgızlar Uç-Turfan bölgesine girmişlerdir. Bu olay Kırgızlar için tüm hayvanlarını ve mal varlıklarını kaybetmeleri ile son bulmuştur. Eğer Çin Hükümeti bu muhafızları çekmeseydi, Kırgızlar da ekonomik olarak bu kadar zarar görmezlerdi. Çıkılmaz bir yolda olduklarını anlayacaklarını ve isyancıların Rus Hükümeti'nin isteklerini yapmak için geri döneceklerini düşünüyordum.”³⁵

3) Türkistan Milli Ayaklanmasına Katılanların Göç Süreci ve Sonrasındaki Durumları

Yedisu oblastından Çin'e geçen Kırgız, Kazak Türkleri ve diğer Türkistan topluluklarının kaçış sırasındaki kayıpları büyüktü. Onlar sadece özgürlüklerini, evlerini, hayvanlarını, arazilerini, itibarlarını, çocuklarını ve aile üyelerini kaybetmediler; ayrıca vatanlarını ve vatana dönüş haklarını (Kuropatkin şarta bağlamıştı) da kaybettiler. Çarlık'ın tüm müdahalelerine rağmen, hayatta kalanlar Türkistan-Çin sınırına vardı.

Sınra varanların Çin'deki durumları Kaşgar Konsolosu'nun raporunda şöyle anlatılmaktadır: “Rus askerleri tarafından takip edilen Kırgızlar dağlardan kaçıyorlardı. Onlar mallarını ve hayvanlarını düşünmüyorlardı. Kaçış yolunun zorluğundan dolayı onların hayvanlarından birçoğu yolda telef olmuştur. Örneğin Bedel geçidinde Uç-Turfan bölgesine gelen Kırgızların yaklaşık 10.000 hayvanı dağlardaki patika yollardan dolayı düşerek ölmüştür. Çin'e getirdikleri hayvanların büyük kısmı otun yokluğu nedeniyle ölmüştür. Kırgızların ellerinde az sayıda koyun ve deve kalmıştır. Çünkü bunlar zorlu şartlara diğer hayvanlardan daha dayanıklıdır. Dağlarda otun Mayıs ayında bol olacağından, bu aya kadar diğer hayvanların da öleceğini düşünüyoruz. Kaçaklar, bu şartlarda üç ile dört ay, kış mevsimini burada geçirmeleri nedeniyle otun olmayışından hayvanlarını ve diğer mal varlıklarını kaybederek burada çok kötü durumda kaldılar. Kırgızlar zor durumda kaldıkları için kazanlarını, çaydanlıklarını, eyer takımlarını ve diğer değerli eşyalarını satmaya başladılar. Uç-Turfan ve Aksu bölgelerine gelen Kırgızların ölüm tehlikesi vardır. Çünkü onlar arasında tifüs veya tifo iskorbit (Vitamin eksikliği) hastalıkları görülmeye başlamıştır. Ayrıca zor şartlardan dolayı Kırgızlar küçük çocuklarını da yollarda

³⁴ RGIA. F.1292. Op.1. D.1933. A. L. 475-505. (noyabr, 1916) g.

³⁵ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28. L. 14-15.

bırakıyorlardı. 12 yaşından büyük çocukları ise Sartlara 30-40 rubleye satıyorlardı (normalde bir ruble 12 tengeye denk gelirken bu durumda bir ruble üç tengeye değişiyordu yani dört kat aşağı hesaplanıyordu). Bu sıraladığım şartlarda dolayı onların geleceği çok zor ve yaşamları imkânsızdır. Eğer kışın zorluğuna dayanıp ilkbahara çıksalar bile burada iş bulamazlar. Çünkü yerli ahalinin işçi ihtiyacı yoktur. Hatta yerli ahalinin bir kısmı çalışmak için Rusya'ya gitmiştir.”³⁶

Türkistan Komitesi raporunda ise Kırgızların Çin'den Yedisu oblastına dönüşlerindeki durumları şöyle anlatılmıştır: *“Kırgızlar Kalmuk ve Çin askerleri tarafından yağmalanmışlardır. Kulca konsolosu Dragomanı N. N. Volotçinkov bana bu yağmalamalar hakkında bilgi verdi. Yağmalanmış Kırgızlar memleketlerine dönüşlerinde yolda da çok kayıp vermişlerdir. Lavretev, Ladislav köyünden Tekese nehri vadisine gelişi sırasında gördüğü manzarayı bana bildirdi. Verdiği bilgiler şöyleydi: Yolun her tarafında insan ve hayvan cesetleri vardı. İki bayan cesedi gördük ve onların ellerinde bebek vardı. Sarıcask'ta kudurmuş köpekleri gördük bu cesetleri yiyorlardı. Bu yollar güvensizdi. Bu Kırgızlar Prejeval'e çok kötü halde döndüler. Ben (Türkistan Komitesi Başkanı) 1 Temmuz'da Cargalan ve Tüb nehirleri üzerinde yer alan köylerde Kırgızların durdukları üç noktada buldum. Birinde tüm Türgen volostu sakinleri toplanmıştı. Onların çadırları ve hayvanları vardı. Kadınları kızları da gördüm. Bunların başında ihtiyar manap Kıdır vardı. Kırgızlar Çin'den sağlam dönmelerini bu kişiye borçludurlar. Diğer iki noktadaki Kırgızlar ise çok kötü durumdaydılar. Burada her volostan Kırgız vardı. Onların çadırları yoktu, kıyafetleri yırtıktı, çocuk sayısı çok azdı; reşitizm çocuk hastalığına yakalandıklarından dolayı bunların çoğu da sakattı. Kadınlar hemen hemen yoktu. Onlar kadınlarını Kalmuklara ve Çinlilere satmışlardı. Ayrıca geçen seneden kalan ve çürüyen buğdayı yediklerinden dolayı hastalıklar baş gösteriyordu.”³⁷*

4) Rus Hariciyesinin Çin'deki Faaliyetleri

Türkistan Genel Valiliği, Kaşgar ve Kulca Rus konsoloslukları Çin'e kaçan isyancıların işlemleri için yetkiliydi. Bu yetki çerçevesinde Kulca, Kaşgar ve ilaveten Pekin gibi yerlerde görev yapan Rus yetkililer diplomatik girişimlere başladı. Girişimlerin amacını, göç edenlerin geri iadesi, isyancıların ellerindeki Rus esirlerinin teslimi ve isyana katılanların cezalandırılması isteği gibi işaret etmeye değer üç başlık altında toplamak mümkündür.

Rus konsoloslukları girişimlerinde özellikle, iki devlet arasındaki anlaşma maddelerinin Çin hükümetinden uygulanmasını istemekteydi. Kaşgar Konsolosu'nun 20 Ağustos'ta Prejeval'den Uç-Turfan'a gelen Kırgızların durumunu anlattığı telgrafında anlaşma maddeleri Çin tarafına şöyle hatırlatılmaktaydı: *“Daotay Çiju'ya Çin sınırlarına Kırgızların gelmesinin ve onlara burada otlak verilmesinin Rus hükümeti tarafından iyi karşılanmadığını söyledim. Eğer isteğimiz dışında aksi bir gelişme olursa bunun Rus devletine karşı dostluk dışı bir hareket olacağını söyledim. Ayrıca bunun iki devlet arasında daha önce imzalanan anlaşmalara da aykırı olacağını belirttim. 15 Eylül'e kadar Uç-Turfan'da olduğum sürece Daotay Çiju Kırgızlardan kimseye istekleri için izin vermedi. Tam*

³⁶ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28. L. 8-10.

³⁷ RGİA. F.1291. Op.84. D.57. L.2-13. (27.06.1917) g.

tersi onları benim yanıma gönderiyordu. Ben de onları Rusya'ya gönderiyordum."³⁸

Bir taraftan Çin Hükümeti'nin yürürlükteki anlaşmaları hatırlatan konsoloslar, diğer taraftan ise hem kaçakların hem de kaçakların elindeki Rus esirlerin iadesini sağlamaya çalışmaktaydı. Buna yönelik çalışmalardan biri Kulca Konsolosluğu'nun 11 Ekim 1916 tarih ve gizli ibareli telgrafında şu şekilde yazılıdır: *"Rus askerleri tarafından hareketleri kontrol edilen birkaç 10 bin Kırgız küçük Muzarat bölgesinden, Çin sınırından 20 verst³⁹ uzaklıktaki bir yere yerleşti. Komiser (Çin yetkili) bildirdi ki bunların Ruslar tarafından öldürmesine izin veremeyiz. Ama Rus Hükümetinden bunların geri iadesi için uygun bir proje hazırlamasını istiyorum. Çünkü onlar Çin sınırında oldukları için orada ayaklanmalar olabilir. Benim ilk hedefim ise isyancılardan ziyade Çin hükümetinden Kırgızların kaçarken güvence olarak yanlarında götürdükleri Rus esirlerin bırakılmasını istiyordum."*⁴⁰ Konsolosların çalışmalarına rağmen Çin hükümeti Ruslara pek de güvenmemekteydi. Bunun sebebi Rus birliklerinin Türkistanlıları takibiyle sonuçlanan can kayıplarından Çin yetkililerinin haberdar olmasıydı. Konsolosların, Rus askerlerini Çin'e getirme önerisi güvensizlikten dolayı ilk başta Çin tarafından iyi karşılanmadı. Fakat Pekin Konsolosu'nun 1 Aralık 1916 tarih ve 671 numaralı gizli telgrafında: *"Dün Çinlilerden aldığım habere göre Vaytzyaobu'nun bizimle görüşmelere başlayacağını öğrendim. Vutin-Fono ile görüşmek ve ona teşekkür etmek için yanına gittim. Yeni bakanla görüşmelere başladık. Bizim askerlerin Kaşgar'a girmesini Vu'ya bildirdim. Kırgızların buradan çıkarılması için birlikte hareket etmemizi de söyledim. Çin tarafından, Rus hükümeti Kaşgar'a büyük bir askerli birliği göndermeyeceğini sadece Prejeval'den Uç-Turfan'a 60 kişilik Rus Kazak birliğinin gönderileceğini ve bunların görevinin konsolos ve Rus konvoyunu koruyacağını söyledim. Ayrıca Sımsze genel valisinden buraya gelecek 60 kişilik Rus Kazak birliğine destek vermesini ve Dunganların saldırısı olursa yardım etmesini istedim. Bize yardım edeceğini söyledi. Vutin-Fon, Urumçi'ye isteklerimiz için telgraf göndermek amacıyla yanımda sekreterine emir verdi. Cevap geldiğinde Kopyasını ben subeye ve Kaşgar'a göndereceğim."*⁴¹ yer alan satırlar Çin hükümetinin daha sonra fikir değiştirdiğini göstermektedir. Çünkü Pekin Konsolosu'nun isteklerine Çin tarafından hemen cevap verilmişti. Bahse konu cevap 5 Aralık 1916 tarih, 1139/0. I.U kodlu ve 420 numaralı gizli telgrafta şu satırlarla yer almaktadır: *"Gofmeyster (Rus sarayına ait 3. seviyede rütbe)) Anatol Anatolyeviç Neratov, Sayın Nikoloy Petroviç'e saygılarını bildiriyor, 3 Aralık'taki 1135 numaralı mektubuna şunu ekliyor: Pekin'deki konsolosun Çin hükümetine gönderdiği telgrafa cevap olarak, Çin hükümeti, Sımszen genel valisine Rus Kazak birliğine yardım etmesi için emir vermiştir. Bu Rus Kazak birliği Çin tarafındaki Rusların (daha önce Kırgızlar tarafından esir alınan Ruslar) geriye getirilmesi için Uç-Turfan'a yollanmıştır."*⁴²

Rusların ilk hedefi olan Kırgızların elindeki esirlerin alınması Çin tarafına muhafız birliğini gönderme başarısıyla gerçekleşmiştir. Yine 5 Aralık 1916 tarih ve 2282 numaralı

³⁸ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28.L. 1-34.

³⁹ 1,0668 kilometreye karşılık gelen Rus uzunluk ölçü birimi.

⁴⁰ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 373. (11.10.1916) g.

⁴¹ Kopya. RGVIA. F.400. Op.1. D.4546. Ç. 1. L.418. (1.11.1916) g.

⁴² Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 420. (5.11.1916) g.

Kulca Konsolosu'nun Çin'e kaçan isyancıların geri dönüşü ve esirlerin iadesi hakkındaki gizli telgrafında şu satırlar önemlidir: *"Çin kurmay başkanı sınırda 12 esiri daha bize teslim etmiştir. Kırgızlar, yolların kardan kapanması nedeniyle sahip oldukları büyük hayvan sürülerini⁴³ bu şartlarda getiremeyecekleri için Çin'den dönememişlerdi. Bu yüzden ilkbahara kadar zaman tanınmasını istemişlerdir. Pekin'e durum bildirildi. Kopyası Taşkent ve Verniy'e de gönderildi."*⁴⁴

5) Kaçakların Yedisu Oblastı'na Geri Kabul Şartları

Çin Devleti'ne kaçan Kırgızlar peyderpey kendi vatanlarına intikal etmekteydiler. Taşkent'ten Genel Vali Kuropatkin'in 14 Eylül 1916'da Harbiye Bakanlığı'na 7212 numaralı telgrafa ek olarak gönderdiği 7238 numaralı telgrafında durum şöyledir: *"Verniy uyezdinde Balhaş Gölü'nün batısındaki bölgenin Kırgızları, daha önce yaşadıkları yerlere, Verniy ve Kurdaya'nın batısına geri dönmüşler. Onlar Ruslara tabi olacaklarını ayrıca isyan reislerini de teslim edeceklerini söylemişlerdir. Uyezd Müdürü isyan reislerini almaya gitmiştir. Her ihtimale karşı bu bölgede askeri birlikleri daha da güçlendirdik."*⁴⁵

Münferit geriye dönüşlerin kitlesel bir hale dönüşü ancak Çin Hükümeti'nin kaçakların iadesi için talebinin yerine getirilmesine bağlıydı. Bu talep Çarlık Hükümeti tarafından kabul edildi. Kabul sonrası, Çin'in iade talep projesinin hazırlama görevi Genelkurmay Asya Bölümü 5. Şubesi tarafından, yetki ve sorumluluk alanı nedeniyle, Türkistan Genel Valiliği'ne verildi. Valilik, Harbiye Bakanlığı'na gönderdiği 14 Ekim 1916 tarih ve 1009 numaralı telgrafında, hem Kulca Konsolosu'nun 11 Ekim'de gönderdiği 1828 numaralı bildirisine cevap verdi hem de projenin içeriğini yazdı. Projede, Çin'e kaçan isyancıların geriye dönme şartları ve dönüş şartlarını sağlayanların yeni iskân yerleri şu şekilde yazılıdır: *"Kulca'daki Rus Konsolosundan şunları istiyorum. Kırgız isyancıların Alban ve Kara Kırgız soyundan gelenlerin Rusya'ya dönmesine şartlı olarak izin veriyorum. Şartlar şunlardır:*

- Rus esirlerini teslim edecekler.
- Silahlarını teslim edecekler, Rusya'ya tam itaatlerini gösterip cephe gerisi için isimlerinin yazılı olduğu askeri işçi listesini verecekler.
- Onlar hazır olsun ki Rusların kanının döküldüğü topraklar onların elinden alınacak ve bu topraklar devlet hazinesine geçecektir.
- Ancak maddelerdeki şartları yerine getirdiklerinde 17 volostun sakini olan Alban Kırgızları ve diğer volostların Kara Kırgızları geçen seneki kışlaklarına dönebileceklerdir."

Valilik, Kırgızların yukarıdaki şartları sağlamaları sonrasında Rus ahalinin ne onlara ne hayvanlarına ne de onların diğer mal varlıklarına dokunamayacakları garantisini verdi. Ayrıca yukarıdaki şartların Pişpek ve Prejeval uyezdlerinden Çin'e kaçan Kara Kırgızlar için de geçerli olduğunu 108 numaralı telgrafla Kaşgar

⁴³ Kulca ve Kaşgar konsoloslarının raporları karşılaştırıldığında, zorlu göç yolculuğu sonrasında Kulca tarafına geçen Kırgızların Kaşgar tarafına geçen Kırgızlardan daha çok hayvanı Çin tarafına götürebildiklerini anlamaktayız.

⁴⁴ Kopya. RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 422. (5 11.1916) g.

⁴⁵ Kopya. RGVIA. F. 400 Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 329. (14 09.1916) g.

Konsolosluğu'na yazdı. Genel Vali Kuropatkin, yukarıdaki şartların gerekçesini ve Çin Hükümeti'nden beklentisini de şöyle yazmıştır: *"Başkomutan görevinden dolayı haklarım ve yetkim (genel valilik yetkisi) kanunda yazılıdır. O yetkime dayanarak bu kararları veriyorum. Çin hükümetinin de Kırgızlardan bu isteklerimizi yapmaları için bize yardım etmelerini uygun görüyorum. Ama Çinlilerin bunu yaparken silah kullanmaları doğru olmaz."*⁴⁶ Ayrıca valilik, 6 Kasım 1916 tarih ve 1148 numaralı gizli mektubunda Kırgızların dönüş şartlarını Dahiliye Bakanlığı'na da yazdı. Mektuptaki şartlar için Kulca Konsolosu'nun yaptığı değerlendirme şöyledir: *"Rus esirlerinin hepsi öldürüldüğünden isyancıların ellerinde verecek esir yoktur. Esirlerden yalnızca 65 kadın, Rus konsolosluğuna Eylül ve Ekim'de teslim edildi. İsyancılar ellerindeki silahları pazarlarda Çin Sartlarına satmışlardı yani silah da yoktur. İsyan reislerinin teslimi ise hiçbir organizasyonu olmayan Kırgızlarda imkânsızdır. Bundan başka zaten isyana reislik yapanlar kaçmışlardır. Alınan son bilgilere göre Şabdan Baatır'ın oğlu (Möküş'ün Batırkan- isyan reisi) güneye doğru Hotan'a gidiyorlar oradan ise İndus'tan Afganistan'a geçmek istiyorlar. Yani genel valinin şartlarının gerçekleşmesi bu durumda imkânsızdır."*⁴⁷

6) Çin'den Yedisu Oblastına Döneceklerin Durumu ve Yardım Meselesi

Türkistan Genel Valisi Kuropatkin oblast valilerinden aldığı Çin'e kaçan isyancıların durumunu Harbiye Bakanlığı'na 20 Kasım 1916'da şöyle aktarmıştır: *"Albay Kolosovskiy'in bildirdiğine göre Kaçakların Kaşgar şehrinde ilkbahara kadar geri getirilmesi bunların tüm hayvanlarını kaybetmeleri nedeniyle imkânsızdı. Kulca bölgesinden isyancıların geri dönmesi daha da büyük sorunlar çıkartabilirdi. Çünkü Yarkent uyezdidin güney dağlık bölgesinde isyancıların oturduğu yerlerde şu an hiçbir şey yoktur. Depolarda yedek buğday yok ve onlar mal varlığının büyük oranda kaybettiler. Yedisu valiliği görevine gelen Albay Aleksiyev diyor ki; bu şartlarda kışın geçirilmesi çok sayıda ölümlere neden olabilir. Bu yüzden kaçakların Çin'den getirilmesini ilkbahara kadar ertelemek gerekiyor. Kırgızların Çin'e götürdüğü Rus esirlerin sayısını net olarak öğrenmenin imkânsız olduğunu ve bu esirlerin iadesi için elinden geleni yaptığını söylüyordu. Esaretten kurtarılan bazı kişilerin ise Narın ve Kulca'ya geldikleri haberleri vardı. Kaşgar konsolosunun telgrafına göre Kırgızlardan elli kadın ve çocuk esir alınmıştı. Onların geri getirilmesi için Albay Kolosovskiy, Kaşgar ve Kulca konsoloslarına hazine para verdi. Neratov'un 10 Kasım'da 4943 numaralı telgrafında: Çin hükümeti bölgeye Rus esirlerini almamız için askeri birlik göndereceğimiz haberlerini almışlar ve çok rahatsız olduklarını yazmıştı. Bunu yapmayı önermiyorum. Çinlilerin Kırgızlardan Rus esirlerini kendilerinin alması ve gönderiminin sağlanması gerekiyor."*⁴⁸

Kaşgar'daki Rus Konsolosu Stefanoviç'in Yedisu oblastından yaklaşık 120.000 Kırgız'ın Çin sınırına kaçmasını konu edinen raporunda onların durumunu şöyle anlatmaktadır: *"Kırgızların Rusya'ya geri dönmeleri için onlara yardım edilmesi gerekmektedir. Onların sadece küçük bir kısmı kendi imkânlarıyla ve yardım olmadan gelebilirdi. Çoğunluğun gelmesi için onların ihtiyaçlarının karşılanması gerekiyor. Onlara*

⁴⁶ Kopya. RGVIA. F.400. Op.1. D.4546. Ç.1. L.400-400 ob. (14.10.1916) g.

⁴⁷ AVPRİ. F.Konsulstvo v Kaşgare. Op.630.D.28.L. 11-12.

⁴⁸ RGVIA. F. 400. Op. 1. D. 4546. Ç. 1. L. 414-414 ob. (17.11.1916) g.

yiyecek ve hayvan verilmesi gerekmektedir. Ben onlar Rusya'ya geldiklerinde yöneticilerin sevdiği/güvendiği kişi olsunlar demiyorum. Onlar geldiğinde onlara sadece iş temin edin diyorum. Onların yurt (çadırları) olmadığında onlara ev verin demiyorum. Çünkü yağmalanmış Rus ahalinin bunlarla barış içinde yaşayacağını düşünmüyorum. Bunların korunması gerektiğini, burada güvenlik için polis ve askerlerin bulunması gerektiğini düşünüyorum. Bunlara giyecek ve ayakkabılar gerekiyor. Çünkü uzun yolculuk sırasında tüm giyecekleri mahvolmuştur. Tifo hastalığından dolayı bunların tedavisinin sağlanması gerekmektedir. Doktorların bu yaygın hastalıkla uğraşması ve Rus ahaliye bu hastalığın bulaşmaması için önlem alınması gerekiyor.”⁴⁹

Yukarıdaki iki raporda Kırgızların durumu ve geriye dönüşleri hakkında Çarlık dönemi yetkililerin görüş ve önerileri yer almaktadır. Fakat önerilerin uygulanmasına geçmeden 1917'de Rusya'da yönetim değişimi oldu. Rusya'daki değişim ayaklanmanın yeniden değerlendirilmesine olanak tanıdı. Buna bağlı olarak Çarlık'ın cezalandırma siyaseti yeni hükümet tarafından kabul edilmedi. Bunun öncülüğünü başta A. F. Kerenskiy⁵⁰ olmak üzere onunla hemfikir olan Geçici Hükümet'in bazı üyeleri yaptı. Onlar ortak imzayla, Meclise üç adet dilekçe verdi. Bu dilekçelerin içeriği, Kırgızların Çin sınırlarına kaçışına önemli bir gerekçe olarak Rus kayıtlarında yer almaktadır. Dilekçelerde Çarlık tarafından yapılan orantısız güç kullanımı ve Türkistanlıların yaşadıkları şöyle yazılıdır: *“Semerkant oblsatına bağlı Cizzak uyezdinde isyanları bastırma amacıyla Çarlık tenkil müfrezelerine karşılına çıkan herkesi öldürmeleri için emir geldi. Cizzak şehri verilen emirler sonucu tamamen yakılmış ve yabancı ahali⁵¹ buradan tamamen kovulmuştur. Bu bölgedeki tüm araziler Türkistan Genel Valisinin emriyle devlet hazinesine geçmiştir. Yabancıların mallarının yakılması olayları Taytûbe ve Yarkent uyezdinde ve başka bölgelerde de aynı durum yaşanmıştır. Yedisu oblastında binlerce Kırgız ahali öldürülmüştür.”⁵²*

Ayaklanmanın suçunu Çarlık siyasetine yükleyen Geçici Hükümet Çin'deki isyancılara genel af çıkarttı. Ardından Geçici Hükümet, Yedisu oblastında ayaklanma sırasında zarar gören Ruslar ile Kırgızların barış içinde yaşamalarını tesise çalıştı. Bunun, geçici hükümetin Çarlık rejiminin yaralarını ve hatalarını düzeltmek, Türkistan gibi zengin bölgede Rus Devleti'nin çıkarlarını korumak, bölgede yeniden huzur ve güvenliği sağlayarak devlet otoritesini yeniden kurmak gibi birçok nedeni vardı. Bunların hayata geçmesi için bölgede Ruslar ve Kırgızların bir arada yaşaması gerekmektedir.

Geçici Hükümet bölgede düşündüğü siyaseti hayata geçirmek ve ayaklanmanın hasarlarını ortadan kaldırmak amacıyla Türkistan Komitesi'ni kurdu. Hemen işe koyulan Komite öncelikle, Kulca ve Kaşgar şehrine göç eden Kırgızların Yedisu oblastına dönüş ve iskânı ile Yedisu'da Ruslar ve Kırgızlar arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesi meselelerini

⁴⁹ AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28. L.11-12.

⁵⁰ Aleksandr Fyodoroviç Kerenskiy (22.04.1881-11.06.1970). Adalet Bakanı (02.03.1917). Askerî ve Deniz Bakanı (05.05.1917). Geçici Hükümet Başkanı (08.07.1917). Başkomutan (30.08.1917). 1917 yılında Geçici Hükümet Dumasının Üyesi, Petrograd Kurul Başkan Yardımcısı, Adalet Bakanı, Askerî ve Denizcilik Bakanı, Geçici Hükümet Bakanı.

⁵¹ Rus resmi kayıtlarında Rus olmayanları ifade etmek için kullanılan tabir.

⁵² No:227, 228, 229. Kopya. GARF. F.1807. Op.1. D.296. L.10-13. (19.11.1916) g.

ele aldı. Komite, önce Kırgızların iskân yerleri için Tarım Bakanlığı'nın 3 Nisan 1917 tarihinde 1038 numaralı telgrafıyla onayını aldı. Alınan onay sonrasında, Kaşgar şehri ve Aksu bölgesine giden Kırgızların Narın uyezdine ve Kulca şehrine giden Kırgızların ise Yarkent ve Verniy uyezdlerinin batı kısımlarına iskân onayını öneri olarak Verniy uyezdindeki Kırgız toplantısına bildirdi. Toplantıda Kırgızların temsilcileri bu öneriyi kabul etti.⁵³

Önerinin kabulü sonrasında Türkistan Komitesi Başkanı Şepkin,⁵⁴ 22 Nisan 1917'de ve 1279 numarayla Yedisu oblastındaki Ruslar ve Kırgızlar arasındaki tansiyonu düşürmek, Çin'den gelen Kırgızları uygun yerlere yerleştirmek ve maddi yardımda bulunmak gayesiyle yapılan toplantı ile Kırgız bölge toplantısı nihai kararlarını Genelkurmay Asya Bölümü'ne gönderdi. Harbiye ve Tarım Bakanlığı tarafından da onaylanan kararlar şöyledir: *"Çin'den dönen Kırgızların yardıma ihtiyaçları vardır. Narın'a yerleştirilecek Kırgızlara Pişpek ve Narın'da yaşayan Kırgızlar, Verniy ve Yarkent uyezdlerine yerleştirilecek Kırgızlara ise diğer uyezdlerin Kaysak Kırgızları (Kazaklar) yardım edeceklerdir. Kırgız toplantısında alınan kararalar Türkistan komisyonuna bildirilmiştir. Kırgızlar şu kararları almıştır: "Rus köylülerinin sakinleşmesine kadar Kaşgar ve Aksu bölgelerinden gelen Kırgızları Olahol, Semizbel ve Tomsk vadilerine ve diğer güvenli yerlerde, Prejeval Bölgesi'nin Koçkor, Susamır ve Cungal vadilerinde, Pişpek uyezdinin Toas-Tarau, Kulanak, Akdalin, Munagergin vadilerinde ve Narın bölgesinin diğer güvenli bölgelerinde yerleştirilmeleri gerekiyor. Kulca bölgesinden dönenleri ise şimdilik Verniy uyezdinin doğu kısmına Larakar, Beskaratay, Çuladır, Çuncın ve Yarkent uyezdinin diğer vadilerine ve Prejeval bölgesinin güvenli bölgelerine, Rus köylülerin çok fazla düşmanlık yapmadığı bölgelere, yerleştirmek gerekiyor. Bu bölgelerin arazilerinin birçoğu yedek arazi statüsündedir veya bunlar Kırgızlara kiraya verilen arazilerdir. Bu araziler 10.000 desyatindir⁵⁵ ve burada kimse yaşamamaktadır. Bu vadileri ve diğer hazineye ait arazileri Çin'den adı geçen bölgelerden dönen Kırgızlara vermek büyük bir sorunu çözecektir. Bunların bu topraklara yerleştirilmesi sırasında bir sorun çıkmaması için Türkistan Komitesinin güvenlik güçleri ve iskân yerine yakın olan Kırgızların burada bulunması gerekiyor. İskân edilecek Kırgızlara yardım için yerli komiteler aracılığıyla para toplamak gerekmektedir. Hazineden ve diğer kaynaklardan bunlara yardım edilmesi, Çuyskiy vadisine dönenlerin aynı topraklarda kalmaları, Atbaş Bölge Müdürü Hahalev'in ve onun yardımcısı Kolesnikov'un Narın bölgesinden gitmeleri gerekiyor."*⁵⁶

Türkistan Komitesi, onaylattığı yukarıdaki kararlar dışında Kırgızlar ile Rus köylülerini birlikte yaşayabilmeleri için hükümete barış için iki yol önerdi. Bu yollardan birincisi, Kırgızları Çin'den getirilerek bölgede Rus Devleti ve ahalisinin menfaatlerine uygun olarak yerleştirilmesi, ikincisi ise bölgedeki Rus köylülerine bazı maddi tavizler verilerek ikna edilmesiydi. Bu iki önerinin nasıl uygulanacağına dair plan, 3 Nisan toplantı kararları da göz önüne alınarak, hazırlanmıştı. Söz konusu raporda öncelikle Çin'den gelen

⁵³ Kopya. RGVIA. F.400. Op.1. D.4539. L.91-91 ob. (22 04. 1917) g.

⁵⁴ Nikolay Nikolayeviç Şepkin (07.05.1854 – 15.09.1919). Geçici Hükümetin Özel Türkistan Komitesi Başkanı (07.04.1917).

⁵⁵ 1.09 hektara denk gelen eski Rus arazi ölçüsü.

⁵⁶ Kopya. RGVIA. F.400. Op.1. D.4539. L.91-91 ob. (22 04. 1917) g.

Kırgızların durumu başlığı altında şu açıklamalar ve tespitler yer almaktadır: “En zor sorun Çin’den gelen Kırgızların yerleştirilmesidir. Tüb volostunun Kırgızlarını Tüb Nehri üzerinde gördüm. Kulca bölgesinde de bu volostan Kırgızlar vardı. Çin’den Kırgızlar dağınık bir halde gelmişlerdir. Çıkan affa göre bu Kırgızlar eski topraklarına dönebilirler. Biz Muhammet Tınışbayev ile bunların Rus köylerine yakın yerlerde yerleşmesinin imkânsız olduğunu biliyorduk. Bunların geçici olarak Rus yerleşimlerine uzak bölgelerde yerleştirmemiz gerekiyor. Kırgızların maddi olarak çökmüş olmasından dolayı bunu yapmak zor olacaktır. Pişpek’te yaptığımız toplantıda Kırgızların Tüb nehri vadisinde Cargalanaya ve Issık Gölün güney ve kuzey sahiline, Rus köylüleriyle aralarında çatışma çıkmasını diye yerleştirmeme kararı aldık. Ama 1 Haziran’da ben bu karardan vazgeçtim. Kırgızlar Tüb nehri vadisine gideceklerini ve geçen seneden orada mallarının kaldıklarını söylediler. Onların korunması amacıyla Yedisu Rus Kazak birliğinden bekçileri yakınlarına yerleştirmek şartıyla Kırgızların bu isteğini onayladım. Ayrıca onları korumak ve Rusların saldırısına engel olmak için 2 Temmuz’da köylülerden silahların toplanması emrini verdim. Rus köylülerinin onlara buğday satmamasından dolayı Kırgızların buraya yerleşmesi iznini vermek zorunda kaldım. Buğdayın tekel satışı olmadığından büyük sorunlar yaşıyorduk. Çin’den dönen Kırgızların ekonomik durumu devletin bunlara yardım zorunluluğunu ortaya koyuyordu. Bunları hayvanlarla takviye etmemiz gerekiyor ve kültür seviyelerini artırmak için de adımlar atmamız gerekiyordu. Bunlara hayvan temin etmek için Kara Kırgızlardan hayvan almamız, diğer taraftan Çinlilerle sınır sorunumuzu çözmemiz gerekiyor. Bence Çinlilerle görüşürsek Kalmukların çaldığı hayvanları da onlar için geri alabiliriz. Kulca Konsolosunun Dragomanı Volotçenko’nun verdiği bilgilere göre burada çok sayıda Kırgız’ın hayvanı çalınmıştır. Bu görüşme Çin’de kalan Kırgız kadınların ve kızların geri dönmesini de sağlayabilir. Bunların kültür seviyesini yükseltmek için ve hayvancılığı daha da geliştirmek için burada zirai okulların açılması gerekiyor. Bu düşünceyi Issık Göl Tapınağı Piskoposu İrinarh söylemiştir. Bu iş için de tapınağa ait olan toprakları kullanabiliriz. Atılacak böyle adımlar daha kültürlü ve eğitilmiş çiftçilerin ve teknik elemanın ortaya çıkmasını sağlar. Kara Kırgızların ölüm tehlikesiyle yüz yüze olduğu bu durumda devletin bunları kurtarmak için yardım etmesi ve burada hayvancılığın yeniden gelişmesi için şu adımların atılması gerekmektedir:

- Yedisu Oblastında buğdayın satımı tek el haline getirilmesi,
- Buğdayın alımı ve Kırgızlara buğday temini için bütçeden para ayrılması,
- Kırgızların hayvan almasının sağlanması, Çin ile yapacağımız toplantıda çalınan hayvanlar ve orada kalan Kırgız kadın ve kızların alınması sağlanabilir.”⁵⁷

Bu tespitlere ek olarak Türkistan Komitesi hükümetten Kırgızlar için yardım ve hükümetten iki halka hitap edecek bir barış manifestosu talebinde de bulundu. Komite, açlık yüzünden çok sayıda kişinin öldüğü, Türkistanlıların çocuklarını karlara gömdükleri bilgilerini verdi. Ardından Türkistan Genel Valisi’nin Yedisu oblastından bir önceki yıl (1916) Çin sınırına kaçan Kırgızlar için 50.000 ruble yardım talebine değinildi. ⁵⁸ Komite, Kuropatkin’e Kırgızlara 50.000 ruble yardımın gönderildiği; fakat yapılan yardımın

⁵⁷ RGİA. F.1291. Op.84. D.57. L.2-13. (27 06. 1917) g.

⁵⁸ RGVİA. F.400. Op.1. D.4639. L.33, 34, 35. 26 02. 1917 g.; RGVİA. F.400. Op.1. D.4639. L.37. (15/16 Mart 1917) g.

yetmediğinden bahisle 100.000 ruble daha talep etti. Geçici Hükümet yeni talebi 28 Nisan 1917'de onaylandı.⁵⁹

Kırgızlara yapılan yardımlar dışında bölgedeki Ruslara da malî destek verildi. Bu desteğin miktarı Geçici hükümetin, komite talebiyle kaleme aldığı, barış manifestosunda yazılıdır. Yedisu oblasti halkına hitaben yazılan barış manifestosunda:

“İsyan bastırıldı ama Yedisu sakinlerinin yaraları bastırılmadı. Barış yok. Ruslar mal varlıklarını kaybettiler ve yeni isyanın çıkmasından korktukları için işlerine dönemiyorlar. Kırgızlar ise yurtdışına (Çin) kaçtılar, korktukları için geri dönemiyorlar. Zengin Yedisu Bölgesi Rusların ve Kırgızların barış içinde yaşadıkları yer... Düşüşe sürükleniyor.

Özgür Yedisulular!

Sizin yaralarınız derin ama barışa giden yol vardır. Eskiden sizler birbirinize yabancıydınız. Şimdi ise herkes eşit ve kardeştir. Birbirinize elinizi uzatın, küskünlükleri unutun.

Rus insanları!

Kırgızları affedin onlar sizin kardeşlerinizdir. Geçici Hükümet onları affetti siz de onları affedin.

Kırgızlar !

Vatanımız sizi bekliyor. Sizin komşularınız iyi kalpli Ruslar samimiyetle sizi karşılayacaklar. Onlara güvenin. Geçici Hükümet Yedisu'da barışı sağlamak için adımlar attı. Zarar gören çiftliklerin yeniden yapılması görevini Türkistan Komitesine verdi. Çin'den dönen Kırgızlar için 5 milyon ruble, zarar gören Ruslar için ise 6.150.000 ruble para ayırdı. Geçici Hükümet umut ediyor ki size yardım ederse siz barışacaksınız ve barış içinde yaşayacaksınız.”⁶⁰

Görüldüğü gibi Geçici Hükümet iki tarafı da memnun edecek bir üslubu benimsemişti.

7) Çin-Doğu Türkistan Göç Yolculuğunda Ölüm

Türkistan Milli Ayaklanması sırasında ne kadar can kaybı olduğu henüz bilinmemektedir. Sadece Çin sınırlarına kaçan Kırgız, Kazak Türklerinin kayıp sayısı resmi kayıtlarda yer almaktadır. Çin Devleti'ne bağlı Doğu Türkistan şehirlerinden Kulca'ya, Yarkent, Verniy ve Issık Gölün Kuzey sahilindeki sakinler; Kaşgar'a ise Prejeval ve Pişpek uyezdi sakinleri göç etmiştir. Aşağıdaki tabloda 1916'da Çin'e kaçan diğer ifadeyle zorunlu olarak göç eden Kırgızların verileri yer almaktadır. Bu veriler 1 Mayıs 1917'ye aittir.

Tablo 1. 1916'da Çin'e Kaçan Kırgızların İstatistiği 1 Mayıs 1917⁶¹

	Kulca bölgesi (Tekese Nehri)	Kaşgar bölgesi (Uç-Turfan ve Aksu)	Toplam

⁵⁹ RGVIA. F.400. Op.1. D.4539. L.46. 26 04. 1917 g.; RGVIA. F.400. Op.1. D.4639. L.50. (30.04. 1917) g.

⁶⁰ RGVIA. F.400. Op.1. D.4639. L.108-108 ob. Ne pozdnee (25 10. 1917) g.

⁶¹ RGIA. F.1291. Op.84. D.57. L.2-13. (27 06.1917) g.

Kaçanlar	80.000	84.000	164.000
Bu kaçıları takip ederken Rus askerleri tarafından öldürülenler	7000	5000	12.000
Çin'de ölenler	30.000, 37.000 %46	20.000. 25000 %30	50.000, 62.000 %38
Çin'den dönenler	30.000	34.000	64.000
Çin'de kalanlar	13.000	25.000	38.000
		1 Temmuz 1917 yılında	
Ölen kişi sayısı	55.000, %69	28.000, %33	83.000, %51
Dönenler	25.000	44.000	69.000
Çin'de kalanlar	---	12.000 bunlar isyanın reisleridir	12.000

Yukarıdaki tabloda sadece Rus orduları tarafından öldürülen Türkistanlıların (büyük oranda Kırgız ahali) sayısı 12.000 kişidir. Ayrıca Kuropatkin'in raporunda yer alan *"Yaptığımız bu sert müdahale yabancıların bu işten kaçacağı zaman neyle karşılaşacağını görmelerine neden olmuştur. Bunlar Ruslara karşı güçsüz olduklarını kabul ettiler ve şimdi büyük emri uyguluyorlar."*⁶² sözleri Türkistan Milli Ayaklanmasının Ruslar lehine kapandığını göstermektedir.

Sonuç

Çarlık'ın 1867-1917 yılları arasında Ruslaştırma, kolonileştirme, yer altı ve yer üstü kaynakları üzerinde sınırsız tasarruf, savaş zamanlarında bölge ahalisinden alınan ek yardım adı altındaki zorunlu bağış, eğitim üzerindeki tahakküm, ahaliyi küçük görme, adaletin nerdeyse olmayışı, Rus idarecilerin halka zulmü gibi bölgede yürüttüğü siyaset 1916'ya kadar sürdü. Türkistan'da bu siyasete tepkiler vardı ama en ciddi tepki, Çar II. Nikolay'ın 25 Haziran 1916 yılındaki fermanına verildi. Nitekim Çar'ın 25 Haziran çağrısı, Türkistanlıların yaklaşık bir yıl süren özgürlük ve vatan savunması yapmasına sebep oldu. Türkistan'daki 1916 yılı ayaklanmasına tüm Türkistanlıların iştirak etmesi ona "milli" bir karakter kazandırdı.

Türkistan terkinde yer alan beş oblastta da Türkistan Milli Ayaklanmas'ına katılım oldu. Yedisu oblastı ayaklanmanın merkezi olarak öne çıkmıştır. Bunun en önemli sebebi XIX. asrın ikinci yarısından 1916 yılına kadar oblastta Çarlık'ın yürüttüğü nüfus siyasetidir.

Çarlık Hükümeti ve bölgede görevli memurlar tüm oblastlarda ayaklanmanın bastırılması için tedbir aldılar. Yedisu dışındaki oblastlarda ayaklanmalar kısa zamanda büyük oranda bastırıldı. Yedisu oblastında ayaklanma kolay bastırılmadı. Çünkü oblastta

⁶² Kopyia. RGVIA. F.400. Op.1. D.4548. L.1-15 ob. (22 02.1917) g.

çok sayıda Rus köyü ve köylüsü vardı. Ama onları koruyacak Rus birliklerinin sayısı azdı. Bu yüzden Çarlık tenkil müfrezelerini mevcut birliklere takviye amacıyla oblasta sevk etti. Türkistanlılar (Kırgız, Kazak Türkleri, Dungan ve diğer topluluklar), sevk edilen birliklerin sahip olduğu teknolojik silahlara karşı mücadele edemeyeceklerini anladıklarında, onların cezalandırmadan kaçmak için, Çin'e kaçıma karar verdiler. Çoğunluğu Kırgızlar olmak üzere Türkistanlıların bir kısmı Çin sınırına kaçma yoluyla zorunlu olarak göç etti.

Kaçma/göç hareketini önce Dunganlar başlattı. Ardından Kazak Kırgız Türkleri ve diğer Türkistan toplulukları bu güzergâhı takip ederek Kulca ve Kaşgar şehirlerine gittiler. Yedisu sakinlerinin kaçma/göç yolculuğunda hem hayvanlarını hem de canlarını kaybettiler. Çin Devleti'ne geçtikten sonra da onların can ve mal kayıpları devam etti.

Rus tebâsı olan ve Çin tarafına geçenlerin hem kendileri hem de güvence olarak götürdükleri esirlerin iadesi meselesi iki devlet arasında yoğun bir diplomasi trafiğine neden oldu. Rusların diplomatik girişimleri sonucu Çin Hükümeti'nin kendi sınırlarına gelen ve kendisine sığınan Kırgızların geri dönüşüne şartlı onay vermesine neden oldu. Çin Hükümeti'nin Kırgızların geri dönüşü için Ruslara sunduğu şart, geri döneceklerine dair bir planın (geriye dönenlerin öldürülmeyeceği garantisi, iskânları) hazırlanmasıydı. Çin'de görevli Rus konsolosların bu diplomatik başarısı Çarlık hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Hükümet, Çin tarafının ileri sürdüğü şartın yerine getirilmesi, Kırgızların geri dönüşleri için plan hazırlanması görevini bölgenin son Genel Valisi Kuropatkin'e verdi. Kuropatkin, ayaklanmaya aktif olarak katılan ve Rus asker ve köylülerini öldüren isyancılar için ağır cezalar vermeyi düşünmekteydi. Bu yüzden hazırladığı planda kaçakların dönüşü için yerine getirilmesi imkânsız (Rus konsolosu bunu açıklamıştır) şartlar ileri sürdü. Fakat Rusya'da meydana gelen 1917 devrimi nedeniyle genel valinin düşüncesi ve şartları sadece Rus kayıtlarında kaldı ve hayata geçirilemedi.

1917'de Rusya'da yaşanan siyasi gelişmeler Geçici Hükümet'in kurulmasına ortam hazırlamıştı. Çarlık sonrası yetki onların eline geçmiştir. Türkistan bölgesinde yaşanan ayaklanma sonrasında hem bölgedeki sorunlar hem de Çin Devleti'ne sığınan Kırgızların geleceği hakkında çözülemeyen sorunlar vardı. Geçici Hükümet, Çarlık'tan miras olarak devraldığı bu sorunu Rus menfaatleri için çözme adımlarını hemen attı.

Bu adımlardan birincisi Çarlık'ın Türkistan siyasetinin reddedilmesi idi. Bu adıma bağlı olarak Türkistan Milli Ayaklanması'na katılan tüm Kırgızlara genel af çıkarıldı. Çin'e kaçan Yedisuluların dönüşüne izin verildi. İkinci adım sorunların yerinde tespiti, Çin'den geri dönecek Kırgızların iskânı, bölgede barışın ve üretimin yeniden sağlanması, ayaklanma sırasında Rus köylülerin zararlarının tazmin edilmesiydi. Hükümet üçüncü adımın icrası için Türkistan Komitesini kurdurdu. Komitenin hazırladığı raporlardaki tespit ve önerilere göre Yedisu oblastı sakini Rus ve Kırgızlara maddi yardımlar yapıldı. Yedisu'dan kaçan Kırgızlar sorunsuz yerlere yerleştirildiler. Her iki halkın barış içinde yaşaması için bölgedeki halka hitaben manifesto hazırlandı. Rus menfaatlerinin korunması adına Rusya'daki yeni hükümet üç adımın gerçekleşmesi için ivediyle kararlar almıştır.

Son olarak; Türkistan Milli Ayaklanmasında Yedisu Kırgız Türkleri ve diğer

toplulukların Çin-Türkistan arasında yaşadıklarının anlaşılmasında, Türkistan Genel Valisi Kuropatkin, Kulca ile Kaşgar Konsolosları ve Türkistan Komitesinin raporları yol gösterici kaynaklardandır.

Katkı Oranı ve Çıkar Çatışması Beyanı (Zorunlu)

Tek yazarlı makaledir. Katkı payı %100 yazara aittir. Çıkar çatılması yoktur.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Rossiskiy Gosudarstvennyy Voенno İstoriceskiy Arhiv (RGVİA)

RGVİA. F. 400. Op.1. D.4539.

RGVİA. F. 400 Op.1. D. 4546.

RGVİA. F.400. Op.1. D.4548.

RGVİA. F. 400.Op. 1. D.4546.

RGVİA. F. 400. Op.1. D.4639.

RGİA. F. 1292. Op. 1. D. 1933A.

Rossiyskiy Gosudarstvennyy istoriceskiy arhiv (RGİA)

RGİA. F. 1292. Op.1. D.1933A.

RGİA. F. 1291. Op.84. D.57.

Gosudarstvennyy Arhiv Rossiskoy Federasii (GARF)

GARF. F. 1467. OP.1. D.764.

GARF. F. 1807. Op.1. D.296.

Arhiv vneşney politiki Rossiskoy İmperii (AVPRİ)

AVPRİ. F. Konsulstvo v Kaşgare. Op.630. D.28.

AVPRİ. F. Sredneaziatskiystol. Op. 486. D.360.

Kanunlar

Polnoye Sobraniye Zakonov Rossiyskoy İmperii (PSZRİ)

PSZRİ, T. 6 (1886), No: 3814.

PSZRİ, T. 17 (1897), No: 711.

Kitaplar, Tezler ve Süreli Yayınlar

Abdirahmanov Tölöbek – Abdaliyeva, Gülzada. *Kırgızların Özgürlük Eşitlik Bağımsızlık Mücadeleleri ve ÜRKÜNLER*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 2020.

Baktıbek Maksütov. *Türkistan'da Büyük İsyân*. İstanbul: Bengü Yayınları, 2018.

Belyavskiy, Nikolayeviç Nikolay. *Materialı po Turkestanu*. Saint-Petersburg: 1885.

Chokobaeva Aminat vd. *The Central Asian revolt of 1916: A Collapsing Empire in the Age of*

- War and Revolution*. Manchester: Manchester University Press, 2020.
- Dennis Sokol Edward. *The Revolt of 1916 in Russian Central Asia*. Baltimore: John Hopkins Press, 1954.
- Happel Jörn. *Nomadische Lebenswelten und Zarische Politik: Der Aufstand in Zentralasien 1916*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Rusya ile Çin Arasında*. Ankara: Otağ Yayınları, 1975.
- Historia Rossii. *Sentralnaya Aziya v sostave Rossiyskoy imperii, novoye literaturnoye obozreniye*. Europeyskiy universitet v Saint Petersburg, 2008.
- Kaufman, A.A. *Pereseleniye kolonizatsia*. Saint-Petersburg: 1905.
- Karataş, Ömer. *Türkistan Son Genel Valisi Aleksey Nikolayeviç Kuropatkin'in Günlükleri: Devrim Günlerinde Türkistan (1916-1917)*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2021.
- Karataş, Ö. "Rus Sömürüsüne Karşı 1916 Türkistan'da İsyân: Semerkant Örneği." *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi* 12 (Nisan 2021): 70-87.
- _____. "Rus Raporlarında Türkistan İsyânı (1916-1917)." *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10/1 (Mart 2021): 63-82.
- _____. "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan'da İsyân (1916): Sır Derya Örneği." *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi* 8 (2021): 221-245.
- _____. "Türkistan Milli Ayaklanması (1916-1917): Yedisu Vilayeti Mali Bilanço." *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi* 15 (2021): 1-19.
- _____. "Rus Sömürüsüne Karşı Türkistan Milli Ayaklanması (1916) Yedisu Örneği." *Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler* 1, Gece Kitaplığı, 2021.
- Karimov (Kerimov), H. "Türkistan'da Rus Kolonizasyonunun İdari Sahaya Yansıması: Volost Yöneticiliği." *Türkiye Rusya Araştırmaları Dergisi* 2 (2019): 30-45.
- Kerimov, H. *"Türkistan Genel Valiliği'nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)"*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi, 2019.
- Kerimov, H. ve İ. Topsakal. "İmparatorluk Dönemi Ruslaştırma Siyasetinin Bir Aracı Olarak Genel Valilik Kurumunun Tarihi." *Türk Dünyası Araştırmaları* 121 (2019): 365-382.
- Kozıbayev Manaş ed. *Natsional'no-osvoboditel'noe Dvijenije v Kazahstane i Sredney Azii v 1916 godu: Karakter, Dvijuşçie silı, Uroki*. Almatı, 1996.
- Kurat, Akdes Nimet. *Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Piyade Binbaşı Nazmi Bey. *Kafkasya ve Türkistan (Kafkasya, Asyâ-yı Vustâ ve Türkistan Vilâyetleri Buhâra ve Hîve Hanlıkları Coğrafî, Siyasî, Tarihî ve İstâtistikî Mücmel Malûmât*. İstanbul: Matbaa-i Askeriye, 1918.
- Polat, D. *"Çarlık Devrinde Türkistan'daki Millî Ayaklanmalar"*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, 2009.
- Riskulov T. R. *Vosstanie Kirgizov i Kazahov v 1916 godu*. Bişkek: Uçkun, 1996.
- Russkiy Turkestan. Sbornik*. İzdanniy po povodu politehniçeskoy Vıstavki, I, geografia i

- statistika, podredaksiyu N.A. Maeva. Moskva: Katkov i K, 1872.
- Şuşkova, M. Y. "Organizatsiya upravleniye Turkestanom v načale XX veka." Moskovskiy Rossiyskiy gosudarstvenniy gumaniterniy universitet, Moskva, 2015.
- Tansü, Y. ve A. Özdemir. "Kenesarı İsyanı (1837-1847)." *Tarih ve Gelecek Dergisi* 3 (2017): 208-220.
- Tansü, Y. ve A. Özdemir. "Dükçü İşan İsyanı (1898)." *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 7/13 (2017): 233-241.
- Tansü, Y. ve A. Özdemir. "Çarlık Rusya'sına Karşı 1916 Türkistan İsyanı." *Turkish Studies History* 13/8 (Spring 2018): 247-257.
- Turdubek, Şeyşekanov. *Göldeki İsyın 1916 Çarlık Mezalimine Karşı Soylu Direniş*. İstanbul: Ötüken, 2013.
- Tursunov H. T. *Vosstanie 1916 goda v Sredney Azii i Kazahstane*. Taşkent: Gos. Izd. v Uzbekskoy SSR, 1962.
- Uzbekov D. Sataroviç. *İnostrannie razvedki v Sobitnyah 1916 goda v Turkestane*. Bişkek, 2020.
- Vosstanie Kirgiz v 1916 g.* Moskva: Nauçnaya Assossotsiya Vostokovedeniya, 1925.
- Vosstaniye 1916 goda v Turkestane: Dokumentalnie Svidetelstva Obshey Tragedii (Sbornikdocumentov i materialov)*, Moskovskiy Gosudarstvennyy Universitetimeni M.V. Lomonosova Institut Vseobshchey Istoriiran, Moskova, 2016.
- Vurgun, S. Y. "1916 Türkistan İsyanı." *Sutad* 40 (Güz 2016): 315-325.
- Vyatkin, M. *Oçerki po istorii Kazahskoy SSR: Top perviy s drevneyşih vremen po 1870*. Ogiz: Gospolitizdat, 1941.
- Yıldırım, S. ve M. Egamberdiyev. "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar." *Belleten* 85 (2021): 227-278.

İnternet Kaynakları

<http://semirechye.rusarchives.ru>

